

Taşkent (Çaç) Bölgesi Figürlü Köktürk Sikkelerinin İkonografisi ve Türk Sanatına Yansımaları

Iconography of Figured Kokturk Coins of Tashkent (Chach) Region and Its Reflections on Turkish Art

Muhammed Lütfi KINDİĞİLİ¹
Muhammed Haluk ÖZKAN²

¹Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Erzurum, Türkiye

²Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanat Kuramı ve Eleştiri Anabilim Dalı, Erzurum, Türkiye

¹Department of Basic Education, Atatürk University, Faculty of Fine Arts, Erzurum, Turkey

²Department of Art Theory and Criticism, Atatürk University, Institute of Fine Arts, Erzurum, Turkey

Geliş Tarihi/Received: 22.01.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 11.04.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 13.07.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Muhammed Lütfi KINDİĞİLİ
E-mail: muhammet.kindigili@gmail.com

Atıf: Kindiğili, M. L., & Özkan, M. H. (2023). Taşkent (Çaç) Bölgesi Figürlü Köktürk Sikkelerinin İkonografisi ve Türk Sanatına Yansımaları. *Turcology Research*, 78, 377-396.

Cite this article as: Kindiğili, M. L., & Özkan, M. H. (2023). Iconography of Figured Kokturk Coins of Tashkent (Chach) Region and Its Reflections on Turkish Art. *Turcology Research*, 78, 377-396.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

ÖZ

Sanat eserlerini, sanatçısının estetik kaygılarını öne çıkararak ortaya koyduğu eserler şeklinde tanımlamak mümkün ise de eser ile sanatçısının arasındaki ruh haline dayalı bir tanımlama çok daha anlamlı olacaktır. Eser ile müessiri, dolayısıyla eserin ait olduğu dönemle arasında bir bağ kurma çabası, eserin çözümlenmesinde daha kapsamlı bir yaklaşımdır. Bu tür bir metodoloji muhataplarına yalnızca form, bezeme ve benzeri maddi veriler sunmakla kalmaz, aynı zamanda dönemlerinin sosyal düzeni, siyasi ve idari yapılanması, inanç sistemi, gelenek ve göreneklere ile bunların sembolik yansımaları gibi birçok soyut ve somut konuda da bilgi verebilir. Bu makalede konu olarak seçilen Köktürk Dönemine ait figürlü sikkeler, Numizmatik metodolojisine sadık kalınarak beraber söz konusu dönemin sosyo-ekonomik ve kültürel hayatı hakkında verebilecekleri bilgileri de göz önünde bulundurularak tanımlanmaya çalışılmıştır. Taşkent (Çaç) Bölgesi Köktürk sikkelerinin bu anlamda hem figüratif unsurlarıyla hem de bitkisel tezeynatlarıyla kendilerine has bir üslup ortaya koydukları görülmektedir. Gaybullah Babayar'ın Köktürk Kağanlığı Sikkeleri Kataloğu adlı eseri temel alınarak kaleme alınan bu yayında bahse konu sikkelerin seçme örnekler ışığında petroglif, dokuma sanatı, taş bezeme gibi farklı alanlardaki yansımaları ele alınmış ve Türk kültür ve sanatında nasıl karşılık bulduğu tartışılmıştır. Çalışmada Babayar'ın verdiği teknik bilgiler temel alınarak yapılan görsel tanımlamalar sonucunda edinilen bilgilerin farklı dönem, coğrafya ve sanat dallarında nasıl karşılık bulduğu üzerinde durularak kültür ve sanatın devamlılığının altı çizilmeye çalışılmıştır. Özellikle asırlar boyunca nesilden nesile aktarılan ikonografik anlatımların her şartta ve durumda üslupsal küçük değişikliklere uğramakla birlikte kesintisiz süregeldiği anlaşılmaktadır. Bu sürekliliğin üzerinde yaşadığımız Anadolu topraklarında el sanatlarından anıtsal mimariye kadar geniş bir yelpazede karşımıza çıkması ayrıca dikkat çeken bir husustur.

Anahtar Kelimeler: Köktürkler, Taşkent (Çaç), Türk Sanatı, Sikke, İkonografi

ABSTRACT

Even though it is possible to define works of art as works created by the artist by prioritizing aesthetic concerns, a definition based on the mood between the work and the artist would be much more meaningful. The effort to establish a connection between the work and its creator, and thus the period to which the work belongs, is a more comprehensive approach to analyzing the work. Such a methodology can provide its audience not only with material data such as form, ornamentation, and the like but also with information on many abstract and concrete issues such as the social order, political and administrative structure, belief system, customs and traditions, and their symbolic reflections. In this article, the figured coins of the Kokturk period, which have been chosen as the subject of this article, have been attempted to be identified by taking into account the information they can provide about the socio-economic and cultural life of the period in question, while remaining faithful to the numismatic methodology. In this sense, it is seen that the Kokturk coins of the Tashkent (Chach) Region reveal a unique style with both their figurative elements and floral decorations. This publication, which is based on Gaybullah Babayar's work titled *The Catalogue of Coins of Turkic Qaghanate*, discusses the reflections of these coins in different fields such as petroglyphs, weaving art, stone decoration in the light of selected examples and discusses how they are reflected in Turkish culture and art. In the study, the continuity of culture and art is underlined by focusing on how the information obtained as a result of the visual definitions made on the basis of the technical information provided by Babayar corresponds to different

periods, geographies and branches of art. In particular, it is understood that iconographic expressions, which have been passed down from generation to generation for centuries, have continued uninterruptedly in every condition and situation, although they have undergone minor stylistic changes. It is also noteworthy that this continuity is seen in a wide range from handicrafts to monumental architecture in the Anatolian lands we live on.

Keywords: Coin, Iconography, Kokturks, Tashkent (Chach), Turkish Art

Giriş

552'de Bumin Kağan komutasında Juan-juan Devleti'ni yenilgiye uğratan ve "Türk" adını resmi devlet ismi olarak ilk kez kullanan Köktürk Devleti, tarih sahnesine 6. yüzyılda çıkmıştır (Çandarlıoğlu, 2003: 40; Esin, 1971: 304; Taşağıl, 2011: 82). Bu önemli bilginin varlığına karşın Köktürklerin menşei hakkında somut bir bilginin olmaması, Köktürk tarihi ile ilgili çözülmeyi bekleyen en önemli sorunlardan birini ortaya çıkarmaktadır. Bu konudaki muğlaklık sebebiyle Köktürklerin köken sorusuna çok çeşitli ve farklı iddialar ileri sürülmüştür (Esin, 1971: 314, Taşağıl, 2004: 9). Bu iddialardan en çok kabul göreni, Köktürklerin 542'de Altay Dağlarının güney eteklerinde yaşadıkları ve Hunların soyundan geldikleridir (Esin, 1971: 314; Ögel, 1957: 81-157; Ögel, 2010: 20; Taşağıl, 2004: 9). 6. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Köktürklerle ilgili bilgiler netlik kazanmaya başlar. 552'de Töles boyları tarafından çıkarılan ayaklanmayı başarılı bir şekilde bertaraf eden Bumin Kağan (Çandarlıoğlu, 2003: 41; Kafesoğlu, 1977: 96), Ötüken'i merkez yaparak Köktürk Devleti'nin temellerini atmış ve devletin batı kısmının idaresini kardeşi İstemi'ye vermiştir. İstemi'nin unvanın yardımcı kral anlamına gelen Yabgu olduğu kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır (Gömeç, 1997: 14). Böylece Batı Köktürk Devleti Doğu Kağanlığına bağlı olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Bu durum İstemi Yabgu'nun oğlu zamanında da devam etmiştir (Taşağıl, 2004: 32).

Köktürkler, 6. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde siyasi olarak zayıflamaya başlamıştır. Bu zayıflamada özellikle 581'de başlayan taht mücadeleleri ve elçi olarak görev yapan Çinli casus Ch-angSun-sheng'in faaliyetleri etkili olmuştur. Bu dönemde Ch-angSun-sheng'in 582-587 arasında Doğu Köktürk Kağanı olan İşbara Kağan ile kurduğu yakınlık oldukça dikkat çekicidir ve Köktürklerin zayıflamasında önemli gelişmeleri hazırlamıştır. Ch-angSun-sheng, Köktürklerle ilgili edindiği coğrafi ve askeri bilgileri Çin imparatoru Wen'e sunmuştur. Köktürk Devleti'nin 582'de ikiye ayrılmasında, Çin'in bahsi geçen bilgileri kullanarak iç karışıklıklar çıkarması önemli rol oynamıştır (Tansü, 2021: 13; Taşağıl, 2004: 85). Köktürklerin zayıflaması ve nihayetinde Çin esaretine girmesi, Orhun Yazıtlarında hem Köktürk kağanlarının başarısız yönetimlerine hem milletin yönetime olan itaatsizliğine ve hem de Çin entrikalarına bağlanarak açıklanmıştır (Taşağıl, 2021: 24). Esaretin Köktürk halkında ortaya çıkardığı bağımsızlık arzusu, 682'de II. Köktürk Devleti'nin kurulmasıyla son bulacak bir zaferin hazırlayıcısı olmuştur. Devletin başına geçen İlderit Kağan, yabgu olarak görev yapan Tonyukuk'un da yardımıyla Çin karşısında galibiyet elde ederek topraklarında yeniden Türk birliğini sağlamayı başarmıştır (Çandarlıoğlu, 2003: 57; Taşağıl, 2021: 26). İlderit Kağan'ın ölümünden sonra Köktürk Devletinin başına 27 yaşındaki kardeşi Kapgan Kağan geçmiştir (Çandarlıoğlu, 2003: 53; Taşağıl, 2021: 28-29). Oldukça sert ve savaşçı bir karaktere sahip olan Kapgan, Oğuzlar üzerine yaptığı başarılı bir sefer dönüşü pusuya düşürülerek 716'da öldürüldü. Devletin başına oğlu İnal geçti, ancak babası gibi başarılı bir yönetim sergileyemeyince tahtı İlderit Kağanın oğulları Bilge ve Kül Tegin devralmıştır. Kül Tegin'in ısrarı ile Kağan olan Bilge, kardeşiyle beraber devleti eski canlı ve huzurlu zamanlarına geri döndürmeyi başarmıştır (Çandarlıoğlu, 2003: 56). Bilge Kağan'ın zehirlenerek ölmesi üzerine sırasıyla devletin başına oğulları Türk Bilge Kağan ve Tengri Han geçtiler. Ancak devlet zayıflamaya başlamış, 742'de Basmil ve Uygurların isyanı ile ciddi bir mağlubiyet yaşamış ve nihayetinde de 745'te Uygurlar tarafından yıkılmıştır (Çandarlıoğlu, 2003: 59; Tansü, 2021: 13; Taşağıl, 2021: 30).

Taşkent (Çaç) Bölgesi Köktürk Sikkeleri

Köktürk sikkelerinin örneklerine Taşkent (Çaç), Otrar, Fergana, Semerkant, Pencikent (Panç), Nahşeb (Nesef) ve Buhara, Toharistan, Çaganıyan, Termiz, Kobadian, Vahş, Kâbil, Seistan (Arahosia) ve Zabulistan Bölgelerinde rastlanılmıştır (Babayar, 2007). Taşkent (Çaç) Bölgesi, Köktürk Devleti'nin merkez bölgesi olması hasebiyle hem sayı olarak hem de sikke çeşitliliği anlamında diğer bölgelerden ayrılmaktadır. Çalışmamızda Taşkent'in odak noktası olarak seçilmesi de konu kapsamında sahip olduğu bu ayrıcalıklı durumudur.

Türkistan'ın önemli merkezlerinden biri olan Taşkent, günümüzde Özbekistan'a bağlı bir şehirdir. Tarih boyunca farklı isimlerle anılagelen Taşkent, tarihte aynı zamanda bir bölge adı olarak da karşımıza çıkar. Taşkent (Çaç) Bölgesi, bugünkü Özbekistan ve Kazakistan sınırları içerisinde kalan ve Sirderya (Seyhun) Nehri ortalarından Güney Kazakistan'a kadar uzanan bölgeyi kapsamaktadır. Bölge, Güney Kazakistan'daki Kultepe kalıntılarında ele geçen Soğdca metinlerde Çaç ismiyle anılmıştır. Bölge, Arap kaynaklarında ise Şaş ve *Medinet-uş Şaş* şeklinde geçmektedir. Taşkent adını ilk olarak 11. Yüzyılda Ebu Reyhan Biruni kullanmıştır. Ebu Reyhan Biruni, Taşkent kelimesinin kökeninin taş kelimesinden geldiğini ve *Taş Kışlak* anlamında olduğunu belirtmektedir (Kamalova, 2020).

6. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Köktürklerin varlık gösterdiği ve merkez olarak seçtikleri Taşkent Bölgesi, devletin Doğu ve Batı Köktürk olarak ikiye ayrılmasıyla 8. Yüzyılın ortalarına kadar Batı Köktürk Kağanlığına kalmış ve Türk aileler tarafından yönetilmiştir (Babayar, 2007: 24). Taşkent Bölgesinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalarda ele geçirilen Köktürk sikkeleri, bölge hakkında önemli bilgiler vermektedir. Soğdca *Tegin* unvanı yer alan bu sikkelerin arka yüzünde "*bu sikke Çaç hükümdarı Tegin'in*" ibaresi görülmektedir. Bu ibare, Çin kaynaklarında ise "*Çaç devleti hükümdarı Tegin*" şeklinde okunmuştur (Babayar, 2007: 24). Buradan anlaşılmaktadır ki Taşkent (Çaç) Bölgesi 605 yılından 746 yılına kadar Köktürk menşei Tegin aileleri tarafından yönetilmiştir. Sikkelerinin bir kısmında *Tudun* unvanının geçmesi ve kaynaklardan edinilen bilgiler, bölgede yalnızca Tegin ailelerinin değil başka Köktürk menşei ailelerin de varlığını göstermektedir (Babayar, 2007: 25). Taşkent Bölgesinde farklı tipolojide birçok sikke görülmesi, o tarihte bölgede Tegin ve Tudun unvanlı ailelere bağlı küçük valiliklerin bulunduğuna işaret etmektedir. Bu bilgilerden hareketle Taşkent Bölgesi'nin yalnızca merkezi yönetimin sikkelerinin

darpedildiği bir yer değil, aynı zamanda diğer Kokturk ailelerin de kendi sikkelerini darpedettiği bir merkez olduğu ortaya çıkmaktadır (Babayar, 2007: 27). Asilzadelerin kendi sikkelerini basması bu bolgede sikke çeşitliliğini arttırmıştır (Babayar, 2007: 24). Kokturk sikkeleri, formları, bezemeleri ve yazıları temel alınarak Babayar tarafından tasnif edilmiş ve katalog halinde yayınlanmıştır (Babayar, 2007)¹. Babayar'ın katalogu temel alınarak kaleme alınan bu yayında bahse konu sikkelerin fiğrl olanları seçme örnekler işiğında petroglif, dokuma sanatı, taş bezeme gibi farklı alanlardaki yansımaları ele alınmış ve Turk kültür ve sanatında nasıl karşılık bulunduğu tartışılmıştır. Nmizmatik metodolojisine sadık kalınmakla beraber sikkelerin dönemin sosyo-ekonomik ve kültürel hayatı hakkında verebilecekleri bilgileri de göz önünde bulundurarak sikkeler tanımlanmaya çalışılmıştır. Babayar'ın verdiği teknik bilgilere dayanarak yapılan görsel tanımlamalar sonucunda edinilen bilgilerin farklı dönem, coğrafya ve sanat dallarında nasıl karşılık bulunduğu üzerinde durulmuş olup kültür ve sanatın devamlılığının altı çizilmeye çalışılmıştır. Özellikle asırlar boyunca nesilden nesile aktarılan ikonografik anlatımların her şartta ve durumda üslupsal kck değişikliklere uğramakla birlikte kesintisiz süregeldiği anlaşılmaktadır. Bu sürekliliğin Anadolu topraklarında el sanatlarından anıtsal mimariye kadar geniş bir yelpazede karşımıza çıkması ise ayrıca dikkat çeken bir husustur.

Kokturk sikkeleri, dönemlerinin mitoloji, inanç, gelenek ve görenekleri, günlük hayatları gibi konularda fikir edinilmesine yardımcı olmaktadır. Hem fiğratif unsurlarıyla hem de bitkisel tezyinatlarıyla kendilerine has bir üslup ortaya koydukları görülen Taşkent (a) Bölgesi Kokturk sikkelerinin n yüzlerinde bezeme unsurları görülürken arka yüzlerinde ise çoğunlukla damgalar veya yazılar işlenmiştir. Kokturk sikkeleri bu çalışmada kapsam ve hedeflenen amaç doğrultusunda Taşkent (a) Bölgesi'nde fiğrl bezemesi olanlar dikkate alınarak "İnsan Fiğrl Kokturk Sikkeleri" ve "Hayvan Fiğrl Kokturk Sikkeleri" şeklinde iki ana başlıkla yeniden tasnif edilmiştir. İnsan Fiğrl Kokturk Sikkeleri kendi içerisinde "Kağan Tasvirli Kokturk Sikkeleri," "Kağan-Hatun Tasvirli Kokturk Sikkeleri" ve "Süvari Tasvirli Kokturk Sikkeleri," Hayvan Fiğrl Kokturk Sikkeleri ise "At Tasvirli Kokturk Sikkeleri," "Deve Tasvirli Kokturk Sikkeleri" ve "Pars Tasvirli Kokturk Sikkeleri" alt başlıklarıyla incelenmiştir (şekil 1).

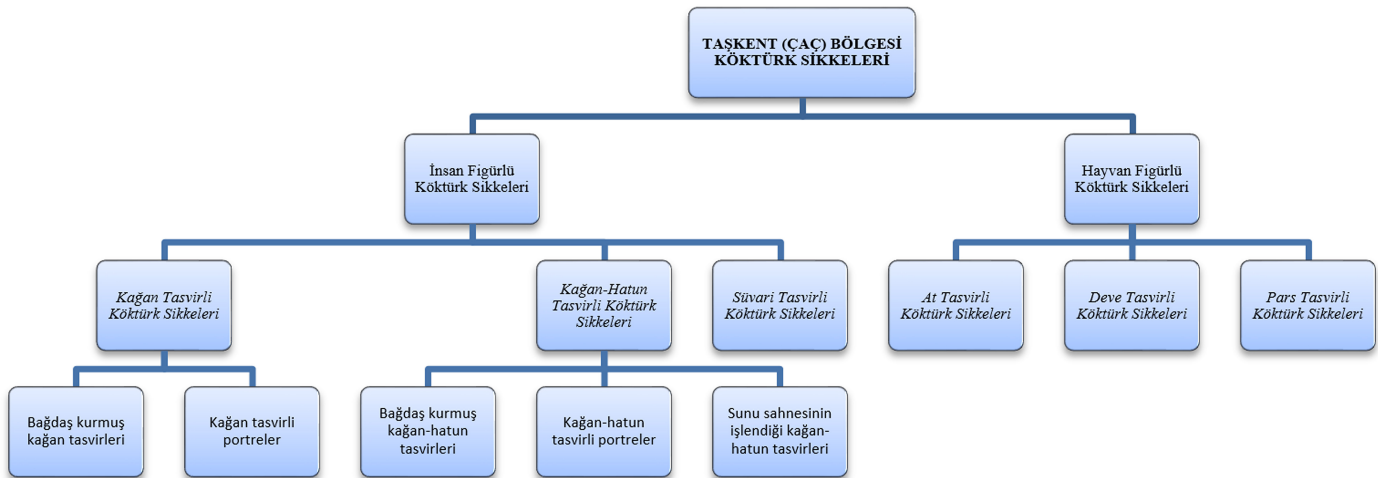
İnsan Fiğrl Taşkent (a) Bölgesi Kokturk Sikkeleri

Kokturk fiğrl sikkeleri içerisinde bezeme ve çeşitlilik anlamında en zengin grubu insan fiğrl sikkeler meydana getirmektedir. Kokturk topraklarının çeşitli bölgelerinde bu türden sikkelerle karşılaşmak mümkündür. Fiğrlerin çevresinde fiğrlerle ilişkilendirilen ve sembolik anlamlar yüklenen düzenlemeler yer alır.

Kağan Tasvirli Kokturk Sikkeleri: İnsan fiğrl Kokturk sikkelerinin ilk grubunu "Kağan Tasvirli Kokturk Sikkeleri" meydana getirmektedir. Bu sikkeler de kendi içerisinde "bağdaş kurmuş kağan tasvirleri" ve "kağan tasvirli portreler" olmak üzere iki alt başlıkta toplanmıştır. Tamamı Taşkent (a) Bölgesi'nden olan 6 adet (Babayar, 2007: 56-58, Kat. No 7-12) "bağdaş kurmuş kağan tasvirli Kokturk sikkesi" bulunmaktadır (Tablo 1).

Taşkent (a) Bölgesi'nde Kankatepe'de ele geçen ve 7. Yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen bakır sikke (: 2 cm. A: 2 gr, zel Koleksiyon), bağdaş kurmuş kağan tasvirli sikkelerin erken bir rneği olarak karşımıza çıkar (Babayar, 2007: 57) (Resim 1).

Sikkenin n yüzünde başı sağa dönük, uzun saçlı ve taht üzerinde bağdaş kurmuş vaziyette verilen fiğrn sağ elinde kuş (?), sol elinde ise bir asa betimlenmiştir. Fiğrn sol tarafında hilal ve yıldız motifine yer verilmiştir (Babayar, 2007: 57). Fiğrn taht üzerinde bağdaş kurmuş vaziyette ve asalı olarak verilmesi ile hilal ve yıldız motiflerinin işlenmesi tasvir edilen fiğrn yönetici sınıfından olduğunu gösteren işaretlerdir. Taht üzerinde ve bađdař² kurmuş fiğrler, Turk kültür ve sanatında ikonografik olarak kendisine bir karşılık bulmaktadır.

şekil 1.

Taşkent (a) Bölgesi Fiğrl Kokturk Sikkeleri.

- Babayar, hazırladığı eserde katalog numaralandırılmasında 114 sonrasında 116'ya geçilmiş, dolayısıyla numaralandırmada Kat. No 115 atlamıştır. Buna rağmen, bu çalışmada herhangi bir karışıklığa sebep olmamak adına incelenen örneklerde Babayar'ın verdiği numaralandırmaya sadık kalınmıştır.
- Uygur dilinde "bağdaş" ya da Uygur lehçesiyle "bağtaş" uzun süreli bir oturuş biçimi anlamında kullanılır (Esin, 1970: 235). Atsang adlı bir Turk şairinin 1669 "Burkan oğlu Tolpi Tzn Uğan" adında bir Turk azizinin bulunmaz üstünlüklerini överken bağdaşa özel bir anlam yüklediği görülür. "Bizim hürmetli, mit bağladığımız her karşılaşmada şekil değiştirerek, başkalarının istifadesi için dağların hanı olan Sumeru gibi, pek muazzam fevkalde güzel vücut belirir yahut da o babamız bağdaş kurarak, sakin, rahat ve kımıldamadan oturduğu vakit, her tarafta, aramağa hiç lüzum kalmadan, sayısız çok diyarlarda bol bol görünür." (Arat, 1991: 73 aktaran İndirkaş, 2012: 1669)

Tablo 1.
Bağdaş Kurmuş Kağan Tasvirli Köktürk Sikkeleri

Babayar Katalog No/Grubu	Saç	Profil	Motif
7/Tahta Oturmuş Prens Tasvirli Sikkeler	Uzun	Sağ	Hilal/Yıldız
8/Tahta Oturmuş Prens Tasvirli Sikkeler	Uzun	Sağ	Hilal/Yıldız
9/Tahta Oturmuş Prens Tasvirli Sikkeler	Uzun	Sağ	Hilal/Yıldız
10/Tahta Oturmuş Prens Tasvirli Sikkeler	Uzun	Sağ	Hilal/Yıldız
11/Anepiğrafik Sikkeler	Uzun	Sağ	Hilal/Yıldız
12/Anepiğrafik Sikkeler	Uzun	Sağ	Hilal/Yıldız

Resim 1.
Bağdaş Kurmuş Kağan Tasviri (Babayar, 2007: 57).

Zira bir figürün bu şekilde betimlenmesi, hükümdarlık alameti olarak kabul edilmiştir. Sikkenin ön yüzünde kullanılan kozmik hilal ve yıldız motifleri, Köktürkler için gök kültürünün önemine gönderme yapmasıyla açıklanabilir. Figürün uzun saçlı olması ve sol elinde tuttuğu kuşla birlikte tasvir edilmesi ise söz konusu olan figürün savaşı ya da avcı gibi kişisel meziyetleriyle övülmüş olması şeklinde yorumlanabilir. Türk Sanatında yoğun olarak kullanılan kuş figürü çoğunlukla av hususunda mahir avcılara gönderme yapmak için kullanılmıştır (Öney, 1992: 37). Kartal vb. yırtıcı kuşların hükümdarlık alameti olarak kullanıldığı da söz konudur.

Kaynaklarda Taşkent (Çaç) Bölgesi'nde "kağan tasvirli portreler" gurubunda toplam 107 adet sikke kataloglanmıştır. (Babayar, 2007: 71-72, 84-91, 103, 113, 144, Kat. No 38-41, 69-103, 112-128, 135-183, 197-198). Bu tür sikkelere Fergana, Semerkant, Nahşeb (Nesef), Buhara, Toharistan, Termiz, Kobadian, Vahş, Kâbil, Seistan (Arahosia) ve Zabulistan Bölgeleri'nde de rastlanılmıştır (Tablo 2).

Kağan tasvirli portrelerde frontal duruşlu ya da profilden kağan tasvirleri görülür. Taşkent (Çaç) Bölgesi'nde Kankatepe'de 7.-8. Yüzyıllara tarihlendirilen ve arka yüzünde Soğdca "Çaç Hükümdarının bakır/sarı (sikkesi)" yazılı bakır Köktürk Sikkesinde (Ö: 1,63 cm. A: 1,5 gr, Özel Koleksiyon) (Babayar, 2007: 131), kağan tasviri, frontal duruşlu olarak verilmiştir (Fotoğraf 2/a). Sikkenin ön yüzünde yuvarlak yüzlü, iri gözlü ve küpeli kağan tasviri, başlığıyla birlikte işlenmiştir. Kağan tasvirinin sağında Svastika motifli kompozisyonun kalan izleri izlenebilmektedir. Sikke üzerinde diğer kağan tasvirli sikkelerden farklı olarak görülen Svastika motifi, bazı kaynaklarda "oz damgası" adıyla da anılmakta olup çoğunlukla başarı ve uğur sembolü olarak kullanılmıştır (Gümüştekin, 2011: 108; Daş, 2018: 199).

Taşkent (Çaç) Bölgesi'nde Kankatepe'de 6.-7. Yüzyıllara tarihlendirilen ve arka yüzünde Soğdca "Çaç Hükümdarı N/Zirt (tarafından) yapılan sikke" yazılı bakır Köktürk Sikkesinde (Ö: 2,63/2,7 cm. A: 4,4 gr, Özel Koleksiyon) (Babayar, 2007: 131), kağan tasviri yine frontal duruşlu olarak ve mücevherleriyle birlikte resmedilmiştir (Resim 2B). Sikkenin ön yüzünde yuvarlak yüzlü, badem gözlü ve ince bıyığıyla bir kağan betimlenmiştir. Figürün başında üstte bir hilal motifliyle son bulan bir miğfer görülmektedir. Miğferin yüzü koruyan kısımları da ayrıca işlenmiştir³. Miğferin tepe noktasında kullanılan hilal motifini daha önceki örneklerde olduğu gibi tanrının yeryüzündeki temsilcisi olan kağanın Gök Tanrı ile kozmik bağlantısı şeklinde değerlendirmek mümkündür. Çevresi noktalarla bezenmiş figürün boyun kısmında vücudunu saran zırhın yakasının iki halka ile birleştirildiği kısmı izlenebilmektedir⁴. Figürün miğferi ve zırhıyla birlikte betimlenmesi, kağanın savaşı kimliğini ön plana çıkarmaktadır.

Taşkent (Çaç) Bölgesi'nden ele geçen ve profilden verilmiş diğer bir kağan tasvirli bakır Köktürk Sikkesi (Ö: 1,6 cm. A: 1,4 gr, Özel Koleksiyon), 7.-8. Yüzyıllara tarihlendirilmektedir (Babayar, 2007: 134) (Fotoğraf 2/c). Arka yüzünde Soğdca "Çaç Hükümdarının bakır/sarı (sikkesi)" yazılı sikkenin ön yüzünde sağa yönelmiş insan figürü verilmiştir. Yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küpeli olarak işlenen figürün başında boynuz formunda bir başlığa yer verilmiştir. Başlığın orta kısmında hilal motifli görülmektedir. Figürün karşısında ise defneyapraklı bitkisel bir düzenleme söz konusudur (Babayar, 2007: 57). Türk kültür ve mitolojisinde çok az yer tutmuş olan defne ağacının veya defneyapraklı dünyanın mitolojilerinde oldukça çeşitli inançların merkezinde yer edindiği görülebilmektedir. Başlıktaki hilalin varlığı, figürün yönetici sınıfından olduğuna ve gök kültürüyle ilişkili olarak göğün kutsiyetine işaret etmesiyle açıklanabilir. Figürün başlığında görülen boynuz formu, Türk Mitolojisinde kendisine bir karşılık bulmaktadır. İslamiyet öncesinde Türklere boynuz, tas, pençe, post, deri ve bez parçası gibi objeler büyü için ya da bu nesnelerin bazılarının içinde olduğuna inanılan cinlerden faydalanmak için kullanılmışlardır. Hayvan boynuzlarının koruyucu bir ruh/uğur veya nazar önleyici olduklarına da inanılmaktadır (Alp, 2009: 38).

Kağan-Hatun Tasvirli Köktürk Sikkeleri: Bu sikkeler kendi içerisinde "bağdaş kurmuş kağan-hatun tasvirleri," "kağan-hatun tasvirli portreler" ve "sunu sahnelerinin işlendiği kağan-hatun tasvirleri" olmak üzere üç alt başlıkta görülmektedir. Babayar, Taşkent (Çaç) Bölgesi'nden "bağdaş kurmuş kağan-hatun tasvirli" 3 adet Köktürk sikkelerinin kataloğunu hazırlamıştır (Babayar, 2007: 69-70, Kat. No 35-37) (Tablo 3).

Taşkent (Çaç) Bölgesi'nde ele geçen ve 7. Yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen bakır sikke (Ö: 2-1,9 cm. A: 1,4 gr, Babayar Koleksiyonu), bağdaş kurmuş kağan-hatun tasvirli sikkelerin bir örneğidir (Resim 3).

3 Babayar, figürün yüzündeki bu kısımları sakal olarak yorumlamıştır: Babayar, 2007: 115

4 Babayar, bu kısmı bir kolye olarak yorumlamıştır: Babayar, 2007: 115

Tablo 2.
Portre Kağan Tasvirli Köktürk Sikkeleri

Babayar Katalog No/Grubu	Saç/Sakal/Bıyık	Göz	Başlık	Takı	Motif/Figür
38/"Hükümdar Türk (?)" Sikkeleri	Uzun	Çekik	-	-	-
39/"Hükümdar Türk (?)" Sikkeleri	Uzun	Çekik	-	-	-
40/Anepiğrafik Sikke	-	Çekik	Bezemeli	-	-
41/Anepiğrafik Sikke	-	Çekik	Bezemeli	-	-
69/"İlahi Kağan" Unvanlı Sikkeler	-	Çekik	Üçgen	Küpe	-
70/"İlahi Kağan" Unvanlı Sikkeler	-	Çekik	Üçgen	Küpe	-
71/"İlahi Kağan" Unvanlı Sikkeler	-	Çekik	Üçgen	Küpe	-
72/"İlahi Kağan" Unvanlı Sikkeler	-	Çekik	Üçgen	Küpe	-
73/"İlahi Kağan" Unvanlı Sikkeler	-	Çekik	Üçgen	Küpe	-
74/"İlahi Kağan" Unvanlı Sikkeler	-	-	-	-	-
75/Çaç Teginleri Sikkeleri	Uzun	Çekik	-	-	Hilal/Yıldız
76/Çaç Teginleri Sikkeleri	Uzun	Çekik	-	-	Hilal/Yıldız
77/Çaç Teginleri Sikkeleri	Uzun	Çekik	-	-	Hilal/Yıldız
78/Çaç Teginleri Sikkeleri	Uzun	Çekik	-	-	Hilal/Yıldız
79/Çaç Teginleri Sikkeleri	Uzun	Çekik	-	-	-
80/Çaç Teginleri Sikkeleri	Uzun	Çekik	-	-	Hilal/Yıldız
81/Çaç Teginleri Sikkeleri	Uzun	Çekik	-	-	Hilal/Yıldız
82/Çaç Teginleri Sikkeleri	Uzun	Çekik	-	-	Hilal/Yıldız
83/Çaç Teginleri Sikkeleri	Uzun	Çekik	-	-	Hilal/Yıldız
84/Çaç Teginleri Sikkeleri	Uzun	Çekik	-	-	Hilal/Yıldız
85/Çaç Teginleri Sikkeleri	Kısa	İri	-	-	Hilal/Yıldız
86/Çaç Teginleri Sikkeleri	Kısa	İri	-	-	-
87/Çaç Teginleri Sikkeleri	Kısa	İri	-	-	Hilal/Yıldız
88/Çaç Teginleri Sikkeleri	Kısa	İri	-	-	Hilal/Yıldız
89/Çaç Teginleri Sikkeleri	Kısa	İri	-	-	Hilal/Yıldız
90/Çaç Teginleri Sikkeleri	Kısa	İri	-	-	Hilal/Yıldız
91/"İlteber" Unvanlı Sikkeler	Uzun	Çekik	-	-	-
92/"İlteber" Unvanlı Sikkeler	Kısa	İri	-	-	Hilal/Yıldız
93/"İlteber" Unvanlı Sikkeler	Uzun	Çekik	-	-	Hilal/Yıldız
94/"İlteber" Unvanlı Sikkeler	Uzun	Çekik	-	-	Hilal/Yıldız
95/"İlteber" Unvanlı Sikkeler	Kısa	İri	-	-	Hilal/Yıldız
96/"İlteber" Unvanlı Sikkeler	Kısa	İri	-	-	Hilal/Yıldız
97/"İlteber" Unvanlı Sikkeler	Uzun	Çekik	-	-	Hilal/Yıldız
98/"İlteber" Unvanlı Sikkeler	Uzun	Çekik	-	-	Hilal/Yıldız
99/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-	Çekik	Bezemeli	-	-
100/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-	Çekik	Şerit	Küpe	-
101/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-	Çekik	Şerit	Küpe	Hilal/Yıldız
102/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	Uzun	Çekik	-	-	Hilal/Yıldız
103/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	Uzun	Çekik	-	-	Hilal/Yıldız
112/Çaç Tudunları Sikkeleri	-	Çekik	Taç	Küpe	Yıldız
113/Çaç Tudunları Sikkeleri	-	Çekik	Taç	Küpe	Yıldız
114/Çaç Tudunları Sikkeleri	-	Çekik	?	Küpe	Yıldız
115/Çaç Tudunları Sikkeleri	-	Çekik	Taç	Küpe	Yıldız
116/Çaç Tudunları Sikkeleri	-	Çekik	Taç	Küpe	Yıldız
117/Çaç Tudunları Sikkeleri	-	Çekik	Taç	Küpe	Yıldız
118/Çaç Tudunları Sikkeleri	-	Çekik	Taç	Küpe	Yıldız

(Devamı)

Tablo 2. <i>Portre Kağan Tasvirli Köktürk Sikkeleri (Devamı)</i>					
119/Çaç Tudunları Sikkeleri	-	Çekik	Taç	Küpe	Yıldız
120/Çaç Tudunları Sikkeleri	-	Çekik	Taç	Küpe	Yıldız
121/Çaç Tudunları Sikkeleri	-, Uzun Sakal, İnce Bıyık	Çekik	Değişik Başlık	-	-
122/Çaç Tudunları Sikkeleri	-, Uzun Sakal, İnce Bıyık	Çekik	Taç	-	-
123/Çaç Tudunları Sikkeleri	-, Uzun Sakal, İnce Bıyık	Çekik	Taç	-	-
124/Çaç Tudunları Sikkeleri	-, Uzun Sakal, İnce Bıyık	Çekik	Taç	-	-
125/Çaç Tudunları Sikkeleri	-, Uzun Sakal, İnce Bıyık	Çekik	Taç	-	-
126/Çaç Tudunları Sikkeleri	-, Uzun Sakal, İnce Bıyık	Çekik	Taç	Küpe	-
127/Çaç Tudunları Sikkeleri	-, Uzun Sakal, İnce Bıyık	Çekik	Taç	Küpe	-
128/Çaç Tudunları Sikkeleri	-, Uzun Sakal, İnce Bıyık	Çekik	Taç	Küpe	-
135/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Hilalli Miğfer	Kolye	-
136/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Taç	Kolye	-
137/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Taç	Kolye	-
138/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Taç	-	-
139/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Taç	Kolye	-
140/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Taç	Kolye	-
141/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Taç	Kolye	-
142/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Hilalli Miğfer	Kolye	-
143/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Hilalli Miğfer	Kolye	-
144/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Hilalli Miğfer	Kolye	-
145/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-	Çekik	Miğfer	-	-
146/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-	Çekik	Miğfer	Kolye	-
147/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-	?	Miğfer	Kolye	-
148/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-	?	Miğfer	?	?
149/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Miğfer	-	-
150/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Çekik	Miğfer	Kolye	-
151/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-	?	Miğfer	-	-
152/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-	?	Miğfer	-	-
153/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Miğfer	-	-
154/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-	?	Miğfer	-	-
155/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-	Çekik	Miğfer	-	-
156/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-	Çekik	Miğfer	Kolye	-
157/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-	?	Miğfer	?	?
158/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Miğfer	-	-
159/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-	İri	Miğfer	-	-
160/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-	İri	Hilalli Miğfer	Kolye	-
161/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Hilalli Miğfer	Kolye	-
162/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Miğfer	Kolye	-
163/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Hilalli Miğfer	Kolye	-
164/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Hilalli Miğfer	Kolye	-
165/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Hilalli Miğfer	Kolye	-
166/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Hilalli Miğfer	Kolye	-
167/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Hilalli Miğfer	Kolye	-
168/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Hilalli Miğfer	Kolye	-
169/"Çaç Hükümdarı" Unvanlı Sikkeler	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Miğfer	Kolye	-
170/"Çaç Hükümdarı" Sikkeleri	-	İri	Değişik Başlık	Küpe	Svastika
171/"Çaç Hükümdarı" Sikkeleri	-	İri	Değişik Başlık	Küpe	Svastika

(Devamı)

Tablo 2.*Portre Kağan Tasvirli Köktürk Sikkeleri (Devamı)*

172/"Çaç Hükümdarı" Sikkeleri	-	İri	Değişik Başlık	Küpe	Svastika
173/"Çaç Hükümdarı" Sikkeleri	-	İri	Hilalli Miğfer	Küpe	Svastika
174/"Çaç Hükümdarı" Sikkeleri	-	?	Hilalli Miğfer	Küpe	Svastika
175/"Çaç Hükümdarı" Sikkeleri	-	Çekik	Boynuzlu	Küpe	Defne
176/"Çaç Hükümdarı" Sikkeleri	-	Çekik	Hilalli, İki Boynuzlu	-	-
177/"Çaç Hükümdarı" Sikkeleri	-	Çekik	Hilalli, İki Boynuzlu	-	Defne
178/"Çaç Hükümdarı" Sikkeleri	-	Çekik	Değişik Başlık	-	Haç
179/"Çaç Hükümdarı" Sikkeleri	-	Çekik	Üçgen	Küpe	-
180/"Çaç Hükümdarı" Sikkeleri	-	İri	Üçgen	-	-
181/"Çaç Hükümdarı" Sikkeleri	-	İri	Üçgen	Küpe	-
182/"Çaç Hükümdarı" Sikkeleri	-	Çekik	Üçgen	Küpe	-
183/"Çaç Hükümdarı" Sikkeleri	-	Çekik	Üçgen	Küpe	-
197/Tam Olarak Çözölemeyen Sikkeler	-	Çekik	Sade	-	Haç
198/Tam Olarak Çözölemeyen Sikkeler	-	Çekik	Sade	-	Haç
209/Fergana Bölgesi	Uzun, İnce Bıyık	Çekik	-	-	-
210/Fergana Bölgesi	Uzun, İnce Bıyık	Çekik	-	-	-
211/Fergana Bölgesi	-	Badem	Değişik Başlık	Küpe	-
212/Fergana Bölgesi	-	Badem	Değişik Başlık	Küpe	-
220/Semerkant Bölgesi	Arkaya Örgülü	Badem	-	Küpe	-
221/Semerkant Bölgesi	Arkaya, Örgülü	Badem	-	Küpe	-
222/Semerkant Bölgesi	Arkaya, Örgülü	Badem	-	Küpe	-
223/Semerkant Bölgesi	Arkaya, Örgülü	Badem	-	Küpe	-
224/Semerkant Bölgesi	Uzun	Badem	-	-	-
225/Semerkant Bölgesi	Uzun	?	-	?	?
226/Semerkant Bölgesi	Uzun	Badem	-	-	-
227/Semerkant Bölgesi	Uzun	Badem	-	-	-
228/Semerkant Bölgesi	Uzun	Badem	-	-	-
250/Nahşeb (Nesef) Bölgesi	Uzun	?	-	-	-
251/Nahşeb (Nesef) Bölgesi	Uzun	Badem	-	-	-
252/Nahşeb (Nesef) Bölgesi	Uzun	?	-	-	-
256/Buhara Bölgesi	Uzun	Çekik	-	-	Hilal
257/Buhara Bölgesi	-	Çekik	Değişik Başlık	-	-
258/Buhara Bölgesi	Uzun, Kısa Sakal, İnce Bıyık	İri	-	-	-
259/Buhara Bölgesi	Uzun	Çekik	-	-	-
260/Buhara Bölgesi	Uzun	Çekik	-	-	-
261/Buhara Bölgesi	-	Çekik	Hilalli	-	-
262/Buhara Bölgesi	?	İri	?	?	?
263/Buhara Bölgesi	?	İri	?	?	?
268/Toharistan Bölgesi	-	İri	Bezemeli	-	Hilal/Yıldız
269/Toharistan Bölgesi	-	İri	Bezemeli	-	Hilal/Yıldız
270/Toharistan Bölgesi	-	İri	Bezemeli	-	Hilal/Yıldız
271/Toharistan Bölgesi	-	İri	Bezemeli	-	Hilal/Yıldız
275/Termiz Bölgesi	?, -, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	?	-	-
276/Termiz Bölgesi	?, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	?	-	-
277/Kobadian Bölgesi	-	?	Miğfer	-	Hilal/Çift Kılıç
278/Kobadian Bölgesi	-	?	Miğfer	-	Hilal/Çift Kılıç
279/Kobadian Bölgesi	-	?	Miğfer	-	Hilal/Çift Kılıç
280/Kobadian Bölgesi	Uzun	?	Şerit	-	-

(Devamı)

Tablo 2. <i>Portre Kağan Tasvirli Köktürk Sikkeleri (Devamı)</i>					
282/Vahş Bölgesi	-	?	Miğfer	-	Hilal/Yıldız
283/Vahş Bölgesi	-	?	Miğfer	-	Hilal/Yıldız
284/Vahş Bölgesi	-	?	Miğfer	-	Hilal/Yıldız
285/Vahş Bölgesi	-	?	Miğfer	-	Hilal/Yıldız
286/Vahş Bölgesi	-	?	Miğfer	-	Hilal/Yıldız
287/Kâbil Bölgesi	-	?	Taç	-	Hilal
288/Kâbil Bölgesi	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Değişik Başlık	Küpe	-
289/Kâbil Bölgesi	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	İri	Taç	Küpe	-
290/Kâbil Bölgesi	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	İri	Değişik Başlık	Küpe	-
291/Kâbil Bölgesi	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	İri	Değişik Başlık	Küpe	-
292/Kâbil Bölgesi	-	Badem	Değişik Başlık	Küpe	Hilal/Güneş
293/Kâbil Bölgesi	-	Badem	Değişik Başlık	Küpe	Kurt Başı
294/Kâbil Bölgesi	-	Badem	Değişik Başlık	Küpe	Kurt Başı
295/Kâbil Bölgesi	-	Badem	Değişik Başlık	Küpe	Kurt Başı
296/Kâbil Bölgesi	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Değişik Başlık	Kolye	Hilal/Güneş
297/Kâbil Bölgesi	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Değişik Başlık	Kolye	Kurt Başı
298/Kâbil Bölgesi	-, -, İnce Bıyık	Badem	Değişik Başlık	Kolye	Kurt Başı
299/Kâbil Bölgesi	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Değişik Başlık	Kolye	-
300/Kâbil Bölgesi	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Değişik Başlık	Kolye	-
301/Kâbil Bölgesi	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Değişik Başlık	-	Hilal/Güneş
302/Kâbil Bölgesi	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Değişik Başlık	-	Hilal/Güneş
303/Kâbil Bölgesi	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Değişik Başlık	Kolye, Küpe	Hilal/Güneş
304/Kâbil Bölgesi	-, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	Değişik Başlık	Kolye, Küpe	Hilal/Güneş
305/Kâbil Bölgesi	?	?	?	?	Hilal/Yıldız
306/Kâbil Bölgesi	-	İri	Taç	-	Hilal/Yıldız
307/Kâbil Bölgesi	-	Badem	Taç	Kolye, Küpe	Hilal/Güneş/Kurt/Boğa
310/Kâbil Bölgesi	?, Kısa Sakal, İnce Bıyık	Badem	?	Kolye, Küpe	Hilal/Güneş/Boğa
311/Kâbil Bölgesi	?	Badem	?	Kolye, Küpe	Hilal/Güneş/Boğa
312/Kâbil Bölgesi	-	İri	Taç	-	-
313/Kâbil Bölgesi	-	İri	Taç	-	-
314/Kâbil Bölgesi	-	İri	Taç	-	-
315/Kâbil Bölgesi	-	İri	Taç	Kolye, Küpe	Boğa
316/Kâbil Bölgesi	-	İri	Taç	Kolye, Küpe	Boğa
317/Kâbil Bölgesi	-	İri	Taç	Kolye, Küpe	Boğa
318/Kâbil Bölgesi	-	İri	Taç	Kolye	Boğa
319/Kâbil Bölgesi	-	İri	Taç	Kolye, Küpe	Boğa
320/Seistan (Arahosia) Bölgesi	-	Badem	Taç	Kolye, Küpe	Hilal/Güneş
321/Seistan (Arahosia) Bölgesi	-	Badem	Taç	Kolye, Küpe	Hilal/Güneş
322/Zabulistan Bölgesi	-	Badem	Taç	Kolye, Küpe	-
323/Zabulistan Bölgesi	-	Badem	Taç	Kolye, Küpe	Boğa

Resim 2.

A-C. Kağan Tasvirli Köktürk Sikkeleri (Babayar, 2007: 131, 115, 57).

Tablo 3.
Bağdaş Kurmuş Kağan-Hatun Tasvirli Köktürk Sikkeleri

Babayar Katalog No/Grubu	Kağan	Hatun	Kağan Saç	Hatun Saç	Kuş Figürü
35/"Yabgu" Unvanlı Sikkeler	Solda, profilden	Sağda, profilden	Uzun	Başlıklı	Kağanın Sol Elinde
36/"Yabgu" Unvanlı Sikkeler	Solda, profilden	Sağda, profilden	Uzun	Başlıklı	Kağanın Sol Elinde
37/"Yabgu" Unvanlı Sikkeler	Solda, profilden	Sağda, profilden	Uzun	Başlıklı	Kağanın Sol Elinde

Resim 3.

Bağdaş Kurmuş Kağan-Hatun Tasviri (Babayar, 2007: 69).

Arka yüzünde Soğdca "Yabgu İl Çirdanak Sikkesi" ibaresi yazılı olan (Babayar, 2007: 69) sikkenin ön yüzünde her ikisi de bağdaş kurmuş vaziyetteki kağan ve hatun figürü betimlenmiştir. Soldaki kağan figürünün uzun saçlı olduğu ve sol elinde kuş (?) tuttuğu görülmektedir. Sağ taraftaki hatun ise başında yüksek ve sivri tepeli başlığıyla iri göğüslü ve şişkin karınlı olarak tasvir edilmiştir. Kağanın ve hatunun bağdaş kurarak resmedilmesi bahsedildiği üzere hükümdarlık alameti olarak karşımıza çıkar. Kağanın sol elinde kuş olduğu düşünülen bir figürü tutması ise kağanın av hususunda mahirliğine işaret etmektedir. Hatun figürünü yüksek/sivri tepeli başlığı, iri göğüsleri ve şişkin karnıyla Umay Ana ve onun

doğurganlık özelliğiyle ilişkilendirmek mümkündür (Avşar, 2012: 3; Roux, 2015: 134).

Taşkent (Çaç) Bölgesi'nden Köktürk Dönemi "kağan-hatun tasvirli portreler" gurubunda toplam 20 adet sikke karşımıza çıkmaktadır (Babayar, 2007: 54-55, 66-68, 74-79, Kat. No 4-6, 30-34, 45-56). Bu tür sikkelere Semerkant ve Çaganiyan Bölgeleri'nde de rastlanılmıştır (Tablo 4).

Tablo 4.
Portre Kağan-Hatun Tasvirli Köktürk Sikkeleri

Babayar Katalog No/Grubu	Kağan Saç	Hatun Saç	Kağan-Hatun Göz	Motif
4/"Tun Yabgu Kağan" Sikkeleri	Uzun	Yüksek Sivri Tepeli Başlık	Çekik	-
5/"Tun Yabgu Kağan" Sikkeleri	Uzun	Yüksek Sivri Tepeli Başlık	Çekik	-
6/"Tun Yabgu Kağan" Sikkeleri	Uzun	Yüksek Sivri Tepeli Başlık	Çekik	-
30/"Yabgu" Unvanlı Sikkeleri	Uzun	Yüksek Sivri Üç Tepeli Başlık	Çekik	Hilal/Yıldız
31/"Yabgu" Unvanlı Sikkeleri	Uzun	Yüksek Sivri Üç Tepeli Başlık	Çekik	Hilal/Yıldız
32/"Yabgu" Unvanlı Sikkeleri	Uzun	Yüksek Sivri Üç Tepeli Başlık	Çekik	-
33/"Yabgu" Unvanlı Sikkeleri	Uzun	Yüksek Sivri Üç Tepeli Başlık	Çekik	-
34/"Yabgu" Unvanlı Sikkeleri	Uzun	Yüksek Sivri Üç Tepeli Başlık	Çekik	Hilal/Yıldız
45/Tun Kağan Sikkeleri	?	Yüksek Sivri Tepeli Başlık	Badem	-
46/Tun Kağan Sikkeleri	Arkaya taranmış	Arkaya taranmış	Badem	-
47/Tun Kağan Sikkeleri	Arkaya taranmış	Arkaya taranmış	Badem	-
48/Tun Kağan Sikkeleri	Arkaya taranmış	Yüksek Sivri Tepeli Başlık	?	-
49/Tun Kağan Sikkeleri	Uzun	Yazılı (?) Başlık	Çekik	-
50/Tun Kağan Sikkeleri	Arkaya taranmış	Yazılı (?) Başlık	Çekik	-
51/Tun Kağan Sikkeleri	?	Yüksek Sivri Tepeli Başlık	Badem	-
52/Tun Kağan Sikkeleri	?	?	-	?
53/Tun Kağan Sikkeleri	Arkaya taranmış	Arkaya taranmış	Çekik	-
54/Tun Kağan Sikkeleri	Başlıklı	?	Çekik	-
55/Tun Kağan Sikkeleri	Başlıklı	Arkaya taranmış	Çekik	-
56/Tun Kağan Sikkeleri	Başlıklı	?	Çekik	-
229/Semerkant Bölgesi	Uzun	Yüksek Sivri Tepeli Başlık	Badem	-
230/Semerkant Bölgesi	Uzun	Yüksek Sivri Tepeli Başlık	Badem	-
231/Semerkant Bölgesi	Uzun	Yüksek Sivri Tepeli Başlık	Badem	-
232/Semerkant Bölgesi	Uzun	Yüksek Sivri Tepeli Başlık	Badem	-
233/Semerkant Bölgesi	Uzun	Yüksek Sivri Tepeli Başlık	Badem	-
272/Çaganiyan Bölgesi	Uzun	Uzun	Badem	Hilal/Yıldız
273/Çaganiyan Bölgesi	?	?	Badem	Hilal/Yıldız

Resim 4.

Kağan-Hatun Tasvirli Portre (Babayar, 2007: 66).

yıldız motifleri işlenmiştir (Babayar, 2007: 66). Hilal ve yıldız tasviri, önceki örneklerde belirtildiği üzere gök kültüyle ilişkilendirilerek seçilmişliğin bir yansıması olarak yorumlanabileceği gibi, kağan ve hatunun birlikte verilmişinden hareketle ay motifinin anneyi, dişliliği, hatunluğu, geceyi ve karanlığı (Esin, 2004: 61; Gültepe, 2015: 454); yıldızın/güneşin ise alplığı ve hükümdarlığı remz ettiği düşünülebilir. Ancak motiflerin kağanın başının üstünde verilmesi daha çok birinci olasılığı akla getirmektedir. Kün-ay tanımı içerisinde hilal ve güneş başka örneklerde daha çok solda güneş sağda ise yıldız ve hilal şeklinde betimlenmiştir (Ögel, 1995: 203).

Tamamı Taşkent (Çaç) Bölgesi'nden olan "sunu sahnesinin işlendiği kağan-hatun tasvirleri" gurubunda toplam 3 Köktürk sikkesi mevcuttur (Babayar, 2007: 73-74, Kat. No 42-44) (Tablo 5).

Tablo 5.

Sunu Sahnesinin İşlendiği Kağan-Hatun Tasvirleri

Babayar Katalog No/Grubu	Kağan	Hatun	Kağan Saç	Hatun Saç
42/Anepiğrafik Sikkeler	Solda, at üstünde	Sağda, sunu yapar halde	Uzun	Yüksek Sivri Tepeli Başlık
43/ Anepiğrafik Sikkeler	Solda, at üstünde	Sağda, sunu yapar halde	Uzun	Yüksek Sivri Tepeli Başlık
44/ Anepiğrafik Sikkeler	Solda, at üstünde	Sağda, sunu yapar halde	Uzun	Yüksek Sivri Tepeli Başlık

Resim 5.

Sunu Sahnesinin İşlendiği Kağan-Hatun Tasviri (Babayar, 2007: 73).

7. Yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen ve Taşkent (Çaç) Bölgesi'nde Kankatepe'de ele geçen bakır sikke (Ö: 1,8 cm. A: 1,6 gr, Özel Koleksiyon) (Babayar, 2007: 73) sunu sahnesinin işlendiği kağan-hatun tasvirlerine bir örnektir (Resim 5).

Sikkenin ön yüzünde solda at üzerinde başı sağa dönük ve saçları omuzlarına kadar uzamış bir halde kağan, karşısında ise yüksek ve sivri tepeli başlığıyla gösterdiği kabullendiği otoritenin bir ifadesi olarak eğilmiş bir halde sunum yapan hatun figürü betimlenmiştir. Hatunun elinde, sunumunu yaptığı nesne tam olarak anlaşılama-

maktadır. Bunun bir eşya ya da kadeh olduğu kabul edilebilir (Babayar, 2007: 73).

Süvari Tasvirli Köktürk Sikkeleri: Süvari tasvirleri, savaş silahlarıyla birlikte resmedilmiştir. Babayar, Taşkent (Çaç) Bölgesi'nde bu türden 8 adet (Babayar, 2007: 62-65, Kat. No 22-29) Köktürk sikkesi tespit etmiştir. Süvari tasvirli Köktürk Sikkeleri Taşkent (Çaç) Bölgesi dışında yalnızca Zabulistan Bölgesi'nde mevcuttur (Tablo 6).

Taşkent (Çaç) Bölgesi'nde Kankatepe'de ele geçen ve 7. Yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen bakır sikke (Ö: 2/2,15 cm. A: 2,1 gr, Babayar Koleksiyonu), süvari tasvirli Köktürk sikkelerinin erken bir örneğidir (Babayar, 2007: 65) (Resim 6A). Arka yüzünde Soğdca "kağan" ifadesinin okunabildiği sikkenin ön yüzünde atın ayaklarından anlaşılacağı üzere hareketli bir halde sağa yönelmiş olarak uzun saçlı olan bir

Tablo 6.

Süvari Tasvirli Köktürk Sikkeleri

Babayar Katalog No/Grubu	Saç	Silah	At	Motif	Kuş Figürü
22/"Yabgu Kağan" Unvanlı	?	-	Uzun Bacaklı	-	-
23/"Yabgu Kağan" Unvanlı	Uzun	-	Kısa Bacaklı	-	-
24/"Yabgu Kağan" Unvanlı	Sivri Başlık	Ok-Yay	Kısa Bacaklı	-	-
25/"Yabgu Kağan" Unvanlı	?	Mızrak	Kısa Bacaklı	-	-
26/"Yabgu Kağan" Unvanlı	Uzun	-		Kısa Bacaklı	-
27/"Yabgu Kağan" Unvanlı	?	-	Kısa Bacaklı	Hilal	Kağanın Sol Elinde
28/"Yabgu Kağan" Unvanlı	Uzun	-	Kısa Bacaklı	Hilal	Kağanın Sol Elinde
29/"Yabgu Kağan" Unvanlı	Uzun	-	Kısa Bacaklı	Hilal	Kağanın Sol Elinde
324/Zabulistan Bölgesi	Uzun	-	Kısa Bacaklı	Güneş	-

Resim 6.

A-C. Süvari Tasvirli Köktürk Sikkeleri (Babayar, 2007: 65, 63).

süvari betimlenmiştir. Sağ eliyle atının yularını tutan süvarinin sol elinde net olarak görülmesi de genel kompozisyona bakılarak silah olduğu söylenebilecek bir nesne tutmaktadır⁵. Süvarinin arka tarafında ise hilal motifine yer verilmiştir. Kompozisyonun çevresinde yer yer noktalar halinde bezekler işlenmiştir. Sikke darp edilirken yapılan hatadan dolayı arka yüzünde yer alan Soğdca harfler sikkenin ön yüzünde görülmektedir. Köktürk Dönemi sikkelerinin üzerinde sıklıkla görülen ve hem kutsal kabul edilmesiyle hem de kahramanlık vurgusunun pekiştiricisi olmasıyla ön planda olan at figürü, tek başına betimlenebildiği gibi süvari veya sunu sahnelerinde de tasvir edilmiştir. Ön yüzdeki tasvirlerden birisi olan hilal motifi yine gök kültüyle ilişkili olarak süvarinin seçilmişliğini vurgulamaktadır.

Taşkent (Çaç) Bölgesi'nde Kankatepe'de ele geçen ve 7. Yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen bakır sikke (Ö: 1,6 cm. A: 1,4 gr, Özel Koleksiyon), süvari tasvirli Köktürk sikkelerinin bir diğer erken örneğidir (Babayar, 2007: 63) (Resim 6B). Arka yüzünde Soğdca "Cabgu kağan parası" (Babayar, 2007: 63) yazılı olan sikkenin ön yüzünde sağa yönelmiş halde bir süvari tasvir edilmiştir. Sadağından ok çıkaran süvari, sol eliyle yay tutmuş halde ve sivri uçlu bir başlıkla resmedilmiştir. Yine Kankatepe'de ele geçen ve aynı tarihli başka bir bakır sikkede ise (Ö: 1,6 cm. A: 1,4 gr, Özel Koleksiyon) (Babayar, 2007: 63) süvari daha gelişmiş çizgilerle mızraklı halde işlenmiştir (Resim 6C). Süvarilerin farklı silahlarla verilmesi kişisel maharetlerinin yansıtılma çabası olarak açıklanabilir.

Hayvan Figürlü Taşkent (Çaç) Bölgesi Köktürk Sikkeleri

Köktürk figürlü sikkelerinin ikinci grubu, hayvan figürlü sikkelerden oluşmaktadır. Taşkent (Çaç) Bölgesi dışında kalan Köktürk topraklarının diğer bölgelerinde de karşılaşılan bu sikkelerin ön yüzlerinde farklı hayvan betimlerine yer verilmiştir. Bu betimlemelere dayanarak hayvan figürlü Köktürk Sikkelerini "At Tasvirli Köktürk Sikkeleri," "Deve Tasvirli Köktürk Sikkeleri" ve "Pars Tasvirli Köktürk Sikkeleri" şeklinde tasnif edilmiştir.

At tasvirli Köktürk sikkeleri: Taşkent (Çaç) Bölgesi'nde at tasviri olan 9 adet (Babayar, 2007: 58-61, Kat. No 13-21) Köktürk sikkesi tespit edilmiştir. Bu sikkelere Nahşeb (Nesef) Bölgesi'nde de rastlanılmaktadır (Babayar, 2007: 175-179 Kat. No 246-255) (Tablo 7).

Babayar Katalog No/Grubu	Yular	Zemin	Motif
13/At Tasvirli	+	-	Hilal/Yıldız
14/At Tasvirli	+	+	Hilal/Yıldız
15/At Tasvirli	+	+	Hilal/Yıldız
16/At Tasvirli	-	-	Hilal/Yıldız
17/At Tasvirli	?	+	Hilal/Yıldız
18/At Tasvirli	+	-	Hilal/Yıldız
19/At Tasvirli	-	+	Hilal/Yıldız
20/At Tasvirli	+	+	Hilal/Yıldız
21/At Tasvirli	+	?	Hilal/Yıldız
246/Nahşeb (Nesef) Bölgesi	-	-	-
247/Nahşeb (Nesef) Bölgesi	-	-	-
248/Nahşeb (Nesef) Bölgesi	-	-	-
249/Nahşeb (Nesef) Bölgesi	-	-	-
250/Nahşeb (Nesef) Bölgesi	-	-	-
251/Nahşeb (Nesef) Bölgesi	-	-	-
252/Nahşeb (Nesef) Bölgesi	-	-	-
253/Nahşeb (Nesef) Bölgesi	-	-	-
254/Nahşeb (Nesef) Bölgesi	-	-	-
255/Nahşeb (Nesef) Bölgesi	-	-	-

5 Babayar, süvarinin sol elindeki şeyin bir kuş olabileceğini ifade etmektedir: Babayar, 2007: 65

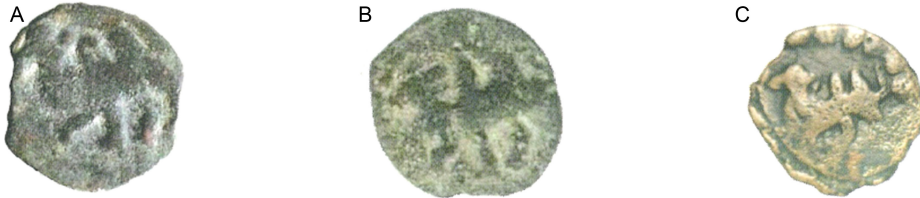
Resim 7.

A-C. At Tasvirli Köktürk Sikkeleri (Babayar, 2007: 59, 59, 53).

Taşkent (Çaç) Bölgesi'nde ele geçen ve 7. Yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen bakır sikke (Ö: 1,52/1,79 cm. A: 1,6 gr, Özel Koleksiyon), at tasvirli Köktürk sikkelerinin erken bir örneğidir (Babayar, 2007: 59) (Resim 7A). Arka yüzünde Soğdca "Tun Cabgu qaghan parası" (Babayar, 2007: 59) ibaresi yer alan sikkenin ön yüzünde bir zemin üzerinde verilen ve ayaklarından hareketli olduğu anlaşılan sağa yönelmiş haldeki yeleli at, üstündeki hilal ve yıldız motifleriyle tasvir edilmiştir. Arka yüzünde yine Soğdca "Tun Cabgu qaghan parası" ibaresi olan ve Taşkent (Çaç) Bölgesi'nden yine 7. Yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen bakır sikkede de (Ö: 1,7 cm. A: 1,4 gr, Babayar Koleksiyon) (Babayar, 2007: 59) birebir aynı düzenleme söz konusudur (Resim 7B). Arka yüzünde yine Soğdca "Tun Cabgu qaghan parası" yazılı olan, Taşkent (Çaç) Bölgesi'nde Kankatepe'de ele geçen ve aynı tarihlere verilen bakır sikkede (Ö: 1,7 cm. A: 1,4 gr, Babayar Koleksiyon) (Babayar, 2007: 59-60) atın bir zemin üzerinde verilmemesi dışında öncekilerle aynı kompozisyon tekrar edilmiştir (Resim 7C). At, daha önce de değinildiği üzere Gök Tanrı inancındaki kutsiyeti ve süvarisinin kahramanlığını desteklemesiyle ön plana çıkmış bir figürdür (Berkli, 2007: 66, 72, 217; Çoruhlu, 2017: 210; Esin, 1978: 46; Esin, 2003: 267; Öney, 1992: 37-38; Roux, 2015: 35). Bu örneklerde kağan figürü olmamasına rağmen at figürünün, hilal ve yıldız motiflerinin varlığı dönemin kağanına gönderme yaptığı şeklinde yorumlanabilir.

Deve tasvirli Köktürk sikkeleri: Hayvan figürlü Köktürk sikkelerinin ikinci grubunu "Deve Tasvirli Köktürk Sikkeleri" oluşturur. Bu gruptaki sikkelerde deve figürleri çift hörgüçlü olarak resmedilmiştir. Bu sikkelerden Taşkent (Çaç) Bölgesi'nde 7 (Babayar, 2007: 80-82, Kat. No 57-63) ve Buhara Bölgesi'nde 2 (Babayar, 2007: 184, Kat. No 263⁶-264) adet olmak üzere toplam 9 örnek mevcuttur.

Taşkent (Çaç) Bölgesi'nde Kankatepe'de ele geçen ve 7.-8. Yüzyıllara tarihlendirilen, ölçü ve ağırlıkları da aynı olan (Ö: 1,65/1,55 cm. A: 1 gr, Özel Koleksiyonu) (Babayar, 2007: 80) üç bakır sikke, deve tasvirli Köktürk sikkelerinin örnekleri arasındadır (Resim 8A-C). Arka yüzlerinde Soğdca "İlahi Kut (sahibi) Kağan" (Babayar, 2007: 80) ibaresi olan sikkelerin ön yüzlerinde hareketli ve çift hörgüçlü deve figürü işlenmiştir. Deve figürü İslam öncesi Türklerde hayvan ata, şamanın ayin esnasında biniti, tanrı biniti, unvan ongunu, alplik sembolü, güç/hâkimiyet sembolü gibi çeşitli anlamlarla karşımıza çıkan bir figürdür. Sikkelerde daha çok alplik ya da güç ve hâkimiyet sembolü olarak kullanılmış olması daha olasıdır.

Resim 8.

A-C. Deve Tasvirli Köktürk Sikkeleri. (Babayar, 2007: 80).

Pars tasvirli Köktürk sikkeleri: Hayvan figürlü Köktürk sikkelerinin üçüncü grubunu "Pars Tasvirli Köktürk Sikkeleri" meydana getirmektedir. Bu tür sikkelerden Taşkent (Çaç) Bölgesi'nde 19 (Babayar, 2007: 100-102, 138-143, Kat. No 106-111, 184-196), Otrar Bölgesi'nde 10 (Babayar, 2007: 145-149, Kat. No 199-208), ve Buhara Bölgesi'nde 2) adet olmak üzere toplam 31 örnek mevcuttur (Babayar, 2007: 185, Kat. No 266-267).

Taşkent (Çaç) Bölgesi'nden 7.-8. Yüzyıllara tarihlendirilen, arka yüzlerinde Soğdca "Hükümdar Tegin" ibaresi olan ve ölçüleri de aynı olan (Ö: 1,51/1,62 cm. A: 1,1 gr, Özel Koleksiyon) (Babayar, 2007: 100-101) iki bakır sikke ile yine Taşkent (Çaç) Bölgesi'nden 7.-8. Yüzyıllara tarihlendirilen fakat arka yüzünde yazı bulunmayan bir bakır sikke (Ö: 2/2,2 cm. A: 2 gr, Özel Koleksiyon) (Babayar, 2007: 100-101), pars tasvirli Köktürk sikkelerindedir (Resim 9A-C). Her üç örnekte de pars figürleri sağa yönelmiş ve hareketli olarak resmedilmişlerdir. Parsların kuyruklarının vücutlarının üzerinden yukarı doğru kalkık olarak verilmesi, figürlerin hareket dinamiklerini desteklemektedir. Tarih öncesi dönemler de dâhil olmak üzere farklı kültür ve inançlarda görülen pars figürü (Davletov, 2007), Türk kültür ve sanatında da Neolitik Çağ'dan itibaren izlenebilmektedir (Davletov, 2007; Koca, 2012: 153).

Değerlendirme

Köktürk sikkeleri daha önce de bahsedildiği üzere çalışma kapsamı ve amacı doğrultusunda Taşkent (Çaç) Bölgesi ve figürlü bezemesi olanlar dikkate alınarak "İnsan Figürlü Köktürk Sikkeleri" ve "Hayvan Figürlü Köktürk Sikkeleri" iki ana başlığıyla tasnif edilmiştir. İnsan Figürlü Köktürk Sikkeleri kendi içerisinde "Kağan Tasvirli Köktürk Sikkeleri", "Kağan-Hatun Tasvirli Köktürk Sikkeleri" ve "Süvari Tasvirli

6 Babayar, 2007: 184, Kat. No 263'de sikkede "prens başı" şeklinde bir insan figürü tasvirinin tanıtımı yapılmaktadır.

Resim 9.

A-C. Pars Tasvirli Köktürk Sikkeleri (Babayar, 2007: 100, 102, 140).

Köktürk Sikkeleri”, Hayvan Figürlü Köktürk Sikkeleri ise *“At Tasvirli Köktürk Sikkeleri”*, *“Deve Tasvirli Köktürk Sikkeleri”* ve *“Pars Tasvirli Köktürk Sikkeleri”* alt başlıklarıyla incelenmiştir.

“Kağan Tasvirli Köktürk Sikkeleri,” insan figürlü Köktürk sikkelerinin ilk grubudur. Tamamı Taşkent (Çaç) Bölgesi’nden olan toplam 6 adet *“bağdaş kurmuş kağan tasvirli Köktürk sikkesi”* mevcuttur (Tablo 1). Bu guruptaki kağan tasvirleri bir taht üzerinde bağdaş kurmuş, uzun saçlı, sağ profilden verilmiş, sol elinde bir kuş (?) sağ elinde ise bazen bir asa tutar halde ve çevresinde hilal-yıldız motifi bulunacak şekilde betimlenmiştir. Bu sikkeler üzerindeki tasvirlerin taht üzerinde, bağdaş kurmuş ve asalı olarak verilmesi figürün yöneticiliğine işaret etmektedir. Kat. No 7-9’da bulunan *“Tun Yabgu Kağan Parası”* ibareleri de bu durumu desteklemektedir. Hilal ve yıldız motifleri ise *kağan tasvirli portrelerde* de görüleceği üzere kağanın Gök Tanrı ile ilişkili olduğunun bir anlatımıdır. Kağanların ellerinde tuttuğu kuş figürleriyle avcılıktaki maharetleri vurgulanmak istenmiş olmalıdır. Taht üzerinde bağdaş şeklindeki oturuş, yöneticilik vasfına haiz erk sahibi ya da dini bir güce sahip seçkin kimselere (İndirkaş, 2012: 1673) atfedilmiştir. Bu sembolik ifade Türk toplumunda gerek İslamiyet’ten önce gerek İslami dönemde çok geniş bir zaman ve coğrafyada kullanılmıştır (Esin, 1970: 231). Hatta bu imge, Peygambere de uygulanarak İslam ikonografisi içinde de varlığını sürdürmüştür (İndirkaş, 2012: 1673). Bağdaş şeklindeki oturuş, farklı kültürlerde özellikle de diğer Asya toplumlarında benzer açıklamalarla anlaşılmaktadır (İndirkaş, 2012: 1673). Türk Sanatında yoğun olarak kullanılan kuş figürü çoğunlukla av hususunda mahir avcılara gönderme yapmak için kullanılmışlardır (Öney, 1992: 37). Kartal vb. yırtıcı kuşların hükümlerlik alameti olarak kullanıldığı da söz konusudur. Kozmik hilal ve yıldız motifleri, gök kültürünün birer sembolik anlatımıdır. Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olan hükümdarın gökle, dolayısıyla Gök Tanrı ile bağlantısını kuran bu kozmolojik motifler onun ilahi yönünü ve seçilmişliğini vurgulamaktadır. Gök Tanrı inancını benimseyen Köktürklerde ay, güneş ve gezegen motiflerinin şaman davullarında, şaman kıyafetlerinde ve çadırlarda kullanılmış olması ya da ay ve güneşin totem kabul edilmesi (Öney, 1992: 36) sikke yüzeyinde vurgulanan ikonografik anlamıyla paralellik göstermektedir. Köktürk sikkeleri üzerine işlenen figürlerinin çeşitli uzunlukta saçları olduğu görülmekte olup, sembolik anlamlar barındırması bakımından önem arz etmektedir. Köktürk insanının dış görünüşe oldukça önem verdiği, döneme ait günümüze kadar ulaşan vesikalardan anlaşılmaktadır (Radloff, 1994: 271). Ancak tarihi kayıtlara göre Türk toplumu, bu görünüşün önemli bir noktası olan saç, sadece bir süs veya güzellik sembolü olarak görmemiş; ringine ve biçimine göre çeşitli anlamlar da yüklemiştir (Şahbaz, 2020: 1503). İslamiyet Öncesi Türk devletlerinde erkeklerin de saçlarının uzun olduğu hatta uzun saçlı olmanın rütbe sembolü olması sebebiyle hakan ve beylerin de bu saç tipini kullandıkları bilinmektedir (Koçu, 1967: 189; Radloff, 1994: 271).

Kaynaklarda Taşkent (Çaç) Bölgesi’nde *“kağan tasvirli portreler”* gurubunda toplam 107 adet sikke kataloglanmıştır. Köktürk sikkelerinin sayıca en fazla olduğu bu tür sikkelere Taşkent dışında Fergana’da (4 adet), Semerkant (9 adet), Nahşeb (Nesef) (3 adet), Buhara (8 adet), Toharistan (4 adet), Termiz (2 adet), Kobadian (4 adet), Vahş (5 adet), Kâbil (30 adet), Seistan (Arahosia) (2 adet) ve Zabulistan (2 adet) Bölgelerinde rastlanılmıştır (Tablo 2). Fergana örneklerinde başlıksız kağan tasvirlerinde saçlar uzun ve gözler çekik iken başlıklı tasvirlerde takı olarak küpe kullanılmış ve gözler bademdir. Başlıksız olan Semerkant sikkelerindeki badem gözlü kağan tasvirleri arkaya taranmış örgülü ya da düz uzun saçlara sahip olup küpelidirler. Uzun saçlı ve badem gözlü kağan tasvirleri olan Nahşeb (Nesef) sikkelerinde ise takı, motif ve figür bulunmamaktadır. Bu sikkelerin asıl dikkat çekici yanı figürlerin sağ ellerinde tuttıkları kadehlerle işlenmiş olmalarıdır. Diğer bölge örneklerinde böyle bir betimleme söz konusu değildir. Buhara Bölgesi örneklerinde uzun saçlı olan kağanlar, çekik ve iri gözlü olarak tasvir edilmiştir. Bunlardan bir örnek ince bıyıklı olmasıyla, diğeri ise hilal şeklinde tepeliği olan başlığıyla diğerlerinden ayrılır. İri gözleriyle ve bezemeli başlıklarıyla resmedilen kağan tasvirlerinin görüldüğü Toharistan’da kağan figürleri hilal yıldız motifleriyle birlikte görülür. Termiz örneklerindeki kağanlar ise badem gözlü, kısa sakallı ve ince bıyıklı olarak görülürler. Hilal motifinin yanında çift kılıçlı damga motifleriyle diğer bölge örneklerinden ayrılan Kobadian sikkelerinde başlık olarak miğfer ve şerit kullanılmıştır. Vahş Bölgesi örneklerindeki kağan figürleri, miğferleriyle birlikte ve üzerlerindeki hilal yıldız motifleriyle görülür. Kâbil’deki badem gözlü kağan tasvirleri genel olarak kısa sakallı ve ince bıyıklı olarak işlenmişlerdir. Değişik başlık olarak adlandırılan tasnif dışı başlıklı veya taçlı bu figürlerde küpe ya da kolye şeklinde takılar görülür. Bu sikkelerin asıl dikkat çekici yanı ise, kağan tasvirlerinin çevresindeki hilal, yıldız, güneş, boğa, kurt başı ve efsanevi hayvan gibi motif ve figürlerle işlenen bezeme zenginliğidir. Bu zenginliğin sebebi söz konusu motif ve figürlerin bir kısmının konturmark olmasıdır. Badem gözlü, taç şeklinde başlıklı, kolye ve küpenin birlikte olduğu takılara sahip kağan tasvirleri olan Seistan (Arahosia) Bölgesi sikkelerinde hilal ve güneş motifleri kullanılmıştır. Zabulistan sikkeleri kağan figürünün üstünde boğa başı görülen örnek dışında Seistan (Arahosia) Bölgesi örneklerinin kompozisyon mantığı olarak aynıdır. Taşkent (Çaç) Bölgesi’nde *“kağan tasvirli portreler”* gurubundaki sikkelerde kağan tasvirlerinin çoğunluğunu frontal duruşlu betimlemeler meydana getirmektedir. Profilden verilen kağan tasvirlerinde figürlerin büyük bir bölümü sağa bakar halde görülmektedir. Figürlerin saçları, genellikle omuzlarına kadar uzun bir haldedir. Başlıklı olarak verilen figürlerde ise saçlar görülmemektedir. İstisnai birkaç örnekte saçlar başlığın altından dalgalı bir halde yansıtılmıştır. *“İlahi Kağan”* ve *“Çaç Hükümdarı”* unvanlı sikkelerde görülen başlıkların aslında miğfer olduğu söylenebilir. Bu türden sikkelerde takı olarak küpe kullanılmıştır. Köktürk döneminde kullanılan takıların yalnızca süsleme amacı ile kullanılmadığı (Çerezci, 2017: 62), erkekler tarafından takılan küpelerin, sosyal statü göstergesi olduğu bilinmektedir. Savaşçı erkekler tarafından kullanılan küpeler, cesaret ve yiğitlik sıfatları ile özdeşleştirilmiştir (Çerezci, 2017: 63). Küpe imgesi aynı döneme ait taş heykeller, duvar

resimleri, antropomorfik kaplar üzerindeki figürlerde de kullanılmıştır (Çerezci, 2017: 64). Kağan tasvirlerinde dönemin bir özelliği olarak genellikle çekik gözlü bir portre anlayışı hâkimdir. Bununla birlikte Çağ Teginleri sikkeleri başta olmak üzere bazı sikkelerde gözlerin iri bir şekilde verildiği örnekler de söz konusudur. Hükümdar Türk (?) ve İlahi Kağan unvanlı sikkelerde figürün sağında ve solunda hilal ve yıldız motifleri görülür. Bu motiflerin birlikte işlendiği bazı örnekler de mevcuttur. Orta Asya Türk tipi yüz hatlarına sahip olduğunu söyleyebileceğimiz bu grubun sikkelerinde yukarıda detayları verilen unsurlar ile kağanın hâkimiyeti, savaşçılığı ve sahip olduğu ilahi güç ikonografik olarak anlatılmaya çalışılmıştır. Bunlardan hilal ve yıldız motifleri, kağanın seçilmişliğine gönderme yapar. Svastika motifi kaynaklarda ateş, su, hava ve topraktan oluşan dört kozmik gücü, güneşi ve yaşam kaynağı ışığını, güneşin dünyaya hükmetmesi gibi farklı yorumlamalarla açıklanmaya çalışılmıştır (Ergüder, 2009: 117; Gümüştekin, 2011: 108; Daş, 2018: 199). Svastika, formu göz önüne alındığında uhrevi hayatla bağlantı kurmasıyla da açıklanmıştır. Gümüştekin, bu noktadan hareketle motifi İslami dönemde Mevlevi ve Bektaşilerdeki sema ile bağdaştırmış ve göğe yükselme dolayısıyla yaratıcıya erişme inancına bağlamıştır (Gümüştekin, 2011: 108). Hem evreni oluşturan ana unsurları hem de iki dünya arasındaki kozmik anlamları bünyesinde barındıran Svastika motifinin sikke üzerinde kullanılması, sahip olduğu bu güçlerden faydalanmak amacıyla açıklanabilir. Başlıklarda görülen boynuz, İslamiyet öncesinde Türklerde taş, pençe, post, deri ve bez parçası gibi objelerde olduğu gibi büyü için veya bu nesnelerin bazılarının içinde bulunduğu inanılan cinlerden faydalanmak için kullanılmışlardır. Hayvan boynuzlarının koruyucu bir ruh/uğur veya nazar önleyici olduklarına da inanılmaktadır (Alp, 2009, 38). Bu inanışın İslam sonrasında kısmen de olsa devam ettiğini söylemek mümkündür. Anadolu'da evlerin giriş kapılarına boynuz asılması geleneği de bunun bir göstergesidir (Alp, 2009: 38). Eski Türklerde yalnızca boynuz değil, boynuzlu hayvanlar da önemli bir yere sahiptir. Gök Tanrıya sunulan kurbanlar arasında olan koç (Alp, 2009: 47; Beydili, 2003: 349; Çoruhlu, 2017: 221-222; Gömeç, 2003: 93; Uslu, 2014: 77) ongun olarak da kullanılmıştır. Boğa ve koç gibi boynuzlu hayvanlar güç, kuvvet, bereket ve erkeklik/alplık göstergesi ve hatta hanedanlık simgesi olarak da görülür (Alp, 2009: 68; Çoruhlu, 2017: 222). Kartal ve koç figürlerinin Kül-Tigin Anıtı'nın doğu duvarı giriş kapısında kullanılması da (Alp, 2009: 53) bu bağlamda yorumlanabilir. Defneyaprağının sikkeler üzerinde görülmesi muhtemelen kültürler arası etkileşimin bir sonucudur. Köktürk sikkeleri üzerinde bu motifin kullanılmasının sebebi ona yüklenen ilahi niteliklerle bağlantılı olmalıdır. Motif, farklı kültürlerde sonsuzluğu, sonsuz gücü ve yüceliği simgeler (Ersoy, 2000: 381; Reyhanoğlu & Özcan, 2021: 66).

"Kağan-Hatun Tasvirli Köktürk Sikkeleri," insan figürlü Köktürk sikkelerinin ikinci gurubunu meydana getirmektedir. Babayar kataloğunda, Taşkent (Çaç) Bölgesi'nden "bağdaş kurmuş kağan-hatun tasvirli" 3 adet sikke mevcuttur (Tablo 3). Bu sikkelerdeki bağdaş kurmuş figürler, birbirlerine bakar vaziyette solda kağan sağda hatun olacak şekilde profilden resmedilmişlerdir. Sol ellerinde kuş figürü tutan kağan figürlerinin saçları uzunken hatunların sivri başlıklarıyla betimlendiği görülür. Sikkelerdeki bağdaş pozisyonu daha önceki sikkelerde de belirtildiği üzere hükümdarlık alameti olarak karşımıza çıkar. Bu sikkelerde asıl dikkat çeken hatun figürleri ve başlıklarıdır. Kadın, Türk sosyal hayatı içerisinde çekirdek yapı olan aileden en tepe nokta olan devlet yönetimine kadar göz ardı edilemeyecek olan bir öneme sahiptir. Orhun Abidelerinde de altı çizilen bu önemin neticesinde hatunun devlet yönetiminde kağan ile müşterek bir konumda olduğu anlaşılır. Sahip olduğu bu öneme binaen hatun figürü sikkelerde de kendisine yer bulmuştur. Hatun figürü, sikkelerde devlet yönetimindeki yetkisi dışında Umay Ana ile ilişkilendirilmesiyle de ayrıca önem arz etmektedir. Söz konusu bağlantı, Umay Ana ile özdeşleşmiş olan yüksek sivri tepelikli başlıkla ve hatun tasvirlerindeki anaçlığa gönderme yapan iri göğüslü ve şişkin karınlı betimlemelerle vurgulanmıştır (Belli, 2003: 47, 97; Beydili, 2003: 580; Çoruhlu, 2000: 99; Çoruhlu, 2017: 44; Gömeç, 1990: 277-280; İnan, 1976: 24; Roux, 2011: 134; Uslu, 2014: 44, 97, 329). Umay Ana yalnızca sivri tepeli başlığıyla değil, çoğu zaman kulaklarındaki küpeleriyle, elinde kupasıyla ve omuzlarıyla göğsüne açılan ince oluklarla karakteristik bir betimlemeye sahiptir (Belli, 2003: 97; Uslu, 2014: 329). Kül Tegin Yazıtında da anne figürüyle koruyuculuğuyla ön planda olan Umay Ana arasında benzer bir ilişkilendirme söz konusudur. Bu durum Kül Tegin Yazıtında "*Babam Kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı Umay gibi anam hatun sayesinde küçük kardeşim Kul Tegin er-kahraman adını aldı*" şeklinde ifade edilmiştir (Belli, 2003: 47, 97; Beydili, 2003: 580; Çoruhlu, 2017: 44; İnan, 1976: 24; Gömeç, 1990: 277-280; Roux, 2011: 134; Uslu, 2014: 44, 97, 329). Türk Sanatında bağdaş kurmuş kağan ve hatun tasvirlerine çeşitli dönemlerden farklı örnekler göstermek mümkündür. Kaya resimleri üzerinde tasvir edilen çiftler (İbekeyeva, 2015: 188), Bilge Kağan Külliyesinde bulunan Bilge Kağan ve eşine ait bağdaş kurmuş vaziyetteki heykel⁷ (Yılmaz, 2019: 396), Uygurların bayrağı üzerindeki kağan ve hatun başı İslam öncesi Türklerde, 1228 tarihli Divriği Darüşşifasının taç kapısı üzerinde (Durukan, 2012: 34) Ahmet Şah ile eşi Turan Melik'e ait olduğu düşünülen iki figür ve Büyük Selçuklu dönemine ait Keşan'da ele geçirilmiş seramik tabak üzerindeki figürler ise İslami Dönem kağan ve hatun figürlerinin birlikte verildiği bazı örneklerdir. İslam öncesi Türklerde devlet yönetiminin her kademesinde kağan ile birlikte olan hatun, yalnızca kağanın yanında izleyici ya da katılımcı olarak değil, kağan ile müşterek bir konumdadır. Törenlerde, elçi kabullerinde, çıkarılan emirlerin onaylanmasında hükümdar eşi olan hatuna verilen yetkiler de bu durumun kanıtlayıcısıdır (Acar, 2019: 398-399; Gündüz, 2012: 131-132; Kafesoğlu, 2019: 259; Tellioğlu, 2016: 212-213; Turan, 2019: 146).

Köktürk Dönemi "kağan-hatun tasvirli portreler" gurubunda Taşkent (Çaç) Bölgesi'nde toplam 20 adet bulunmuştur. Taşkent dışında 5 adet Semerkant ve 3 adet Çaganiyan Bölgeleri'nde de bu gurubun örneklerine rastlanılmıştır (Tablo 4). Semerkant örneklerinde diğerlerinden farklı olarak kağan portrelerinde ince bıyıklı bir tasvir, kağana göre daha küçük bir hatun portresi anlayışı ve takı olarak her iki figürde de küpenin kullanılması söz konusudur. Çaganiyan örnekleri ise kağan figürünün başındaki hilal yıldız motifleriyle dikkat çeker. Taşkent (Çaç) Bölgesi'ndeki bu tür sikkelerde kağan ve hatun figürlerinde tam cepheden değil, hafif birbirine bakar bir bakış açısı hâkimdir. Bu gurubun sikkelerinde sol tarafta yer alan kağan figürlerinin saçları, arkaya taranmış halde ya da başlıklı olan "Tun Kağan Sikkeleri" dışında uzun olarak görülür. Sikkelerde ikonografik olarak yorumlanabilecek hususlar, hatun figürlerinin başlıkları ve yalnızca "Yabgu" unvanlı sikkelerde görülen hilal/yıldız motifleridir. Hatunların başlıkları Tun Yabgu Kağan Sikkeleri ile Tun Kağan Sikkelerinde yüksek ve sivri tepeli, Yabgu Unvanlı Sikkelerde ise aynı tipte olmakla beraber üç tepelikli olarak görülür. Bu tür başlıklar daha öncede ifade edildiği üzere hatun figürü ile Umay Ana arasında kurulan bağın bir yansımasıdır. Kağan figürünün üstündeki hilal/yıldız motifleri ise daha önce belirtildiği üzere gök kültürüyle açıklanabilir. Kağanın Gök Tanrı'dan aldığı kut ile seçilmişliğinin altı çizilmektedir.

7 Türklerin en eski yazılı belgesi olan Orhun Abidelerinden Bilge Kağan kitabesinde "Tanrı Türk milleti yok olmasın diye babam il-teriş Kağan ile anam il-bilge Hatun'u yükseltti" ifadesiyle hatun figürünün önemi açıkça belirtilmiştir: Acar, 2019: 396; Sümer, 1954: 193.

Tamamı Taşkent (Çaç) Bölgesi'nden olan "sunu sahnesinin işlendiği kağan-hatun tasvirleri" gurubunda toplam 3 Köktürk sikkesi bulunmaktadır (Tablo 5). Bu sikkelerde solda yer alan kağan figürleri at üstünde resmedilmişlerdir. At, kutsiyeti yanında kağanın dinamizmini ve kahramanlığını da göstermektedir. 12 Hayvanlı Türk Takvimi, öğle saati ve yaz sıcaklığı ile de özdeşleştirilerek farklı yerlerde farklı anlamlara da gönderme yapabilmektedir. Sağ tarafta bulunan hatun figürleri sunu halinde resmedilmişlerdir. Elleri bulanan nesnelere at üstündeki kağana saygıyla eğilmek suretiyle sunan hatunların başlarında yüksek sivri tepeli başlıklar görülür. Bu tür başlıklar ile daha öncesinde de işaret edildiği üzere Umay Ana ile bağlantı kurulmak istenmiştir. Hatunun eğilerek sunum yaptığı tasvirler İskit ve Hun Dönemlerinden kalma kurganlarda da rastlamak mümkündür. İskitlere ait olan Chertomlyk, Kul Oba ve Nosaki Kurganlarında ve Hun Döneminden Pazırık Kurganlarında sunum yapan kadın figürlerinin yer aldığı çeşitli buluntular mevcuttur (Bali, 2019: 70-71; Diyarbakirli, 1972: 144). Hatunun elinde sunum yaptığı nesnenin kadeh olduğunu kabul ettiğimiz takdirde Türk ikonografyasıyla bağlı olarak bir yorumlama yapılabilir. Kadeh motifi, tüm Asya toplumlarında ant içme merasimlerinde kullanılmıştır. Tolu isimli bu kadehler, kimi zaman hayvan boynuzları şeklinde de betimlenmiştir. Yunanca rhytos ve İngilizce rhyton adı verilen bu kadehler, bilhassa Köktürk dönemi heykellerinde de aynı anlamda sık sık kullanılmıştır (Arvas, 2019: 1000; Berkmen, 2015: 1-3).

"Süvari Tasvirli Köktürk Sikkeleri" gurubunda Taşkent (Çaç) Bölgesi'nde 8 ve Zabulistan Bölgesi'nde 1 olmak üzere toplam 9 adet Köktürk sikkesi tespit edilmiştir. (Tablo 6). Sağa yönelmiş hareketli ve kısa bacaklı betimlenmiş atların üzerindeki süvarilerin saçları, uzun olarak verilmiştir. Süvariler sol elleriyle mızrak/ok-yay gibi silah, kuş (?) veya atın yularını tutarlarken sağ ellerini geriye doğru uzatmış bir halde görülürler. Eski Türklerde süvari anlamında "atlı", "atlığ" ve "atlu" gibi kelimeler, savaş atı için "ulaga" ve koşucu atlar için ise "yügürgen" kelimeleri kullanılmıştır (Caferoğlu, 1968: 25; Durmuş, 2020: 93; Grönbech, 1992: 15). Köktürk Dönemi petroglifler üzerinde de sadakları ve yaylarıyla süvariler betimlenmiştir (Çoruhlu, 2017: 155). Kırgızlara ait ve Yenisey Nehri'nde bulunan at koşum takımlarının üzerinde dörtlü giden at üzerinde geriye ve ileriye ok atan süvariler işlenmiştir (İbekeyeva, 2015: 269). At figürlerinin arkasında üç örnekte üstte hilal, Zabulistan Bölgesi örneğinde ise güneş motifi görülmektedir. Hilal ve güneş motifleri, yukarıdaki örneklerde geçtiği üzere süvarinin gök ile ilişkisini vurgulamaktadır. Çoğu zaman güneşle birlikte işlenen ve gün-ay olarak tanımlanan en erken örnekler olarak Ön Türklerden Karasuk Kültürü'ne (MÖ 1500-MÖ 800) ait dikili taşlar ve MÖ 1. bin yılda Chouların (Zhou) (1028-281) bayrağı gösterilebilir (Esin, 2003: 59).

"At Tasvirli Köktürk Sikkeleri", Taşkent (Çaç) Bölgesi'nde 9 ve Nahşeb (Nesef) Bölgesi'nde 10 adet örnekle karşımıza çıkmaktadır (Tablo 7). Bu sikkelerde sağa yönelmiş ve hareketli haldeki at figürlerinin yularları Taşkent (Çaç) Bölgesi'nde açık bir şekilde görülebilirken Nahşeb (Nesef) Bölgesi örneklerinde görülmemektedir. Bu farklılık, zemin ve motif hususunda da kendisini gösterir. Taşkent (Çaç) Bölgesi sikkelerinde çoğunlukla at figürleri bir zemin üzerinde ve üzerinde hilal yıldız motifi görülürken Nahşeb (Nesef) Bölgesi sikkelerinde ise zemin ve herhangi bir motif kullanılmamıştır. Nahşeb (Nesef) Bölgesi sikkeleri, ön yüzlerindeki Soğdça "Kut" yazısının varlığıyla ve arka yüzlerinde önünde diz çökmüş birinin olduğu kanatlı at figürlerinin kullanılmasıyla da Köktürk sikkeleri içerisinde ayrıca dikkat çeker. Kağan ya da herhangi bir binicinin kullanılmadığı Taşkent (Çaç) Bölgesi'nin örneklerinde görülen hilal/yıldız motifi ve at figürü, önceki örneklerde de görüleceği üzere kağan ile doğrudan ilişkili ve onun dinamizminin yansıması ve seçilmişliğinin vurgulanması yönünde yorumlanmıştır. At, hem inanç anlamında haiz olduğu önemle hem de binicisinin dinamizmini ve kahramanlığını vurgulamasıyla Köktürk Dönemi sikkelerinde kendine yer bulmuş bir figürdür. Türklerin geçmişte Gök Tanrının kendilerine hediye ettiğine inandıkları atı Gök'e kurban ettikleri ve sahibinin ölümü halinde onunla birlikte kurgana gömdükleri bilinmektedir (Berkli, 2007: 66, 72, 217; Çoruhlu: 2017, 210; Esin, 2003: 267; Öney, 1992: 37-38). Atın kurban edilmesi, Türk kültür ve inanç hayatında haiz olduğu kıymet düşünüldüğünde oldukça önemlidir. 12 Hayvanlı Türk Takviminde güneşin en yüksek konumda yer aldığı döneme denk gelen at, (Roux, 2015: 35) güneşle, güneşin zirvesi olan öğle saatiyle, yaz sıcaklığıyla da özdeşleştirilmiştir (Esin, 1978: 46). At figürü, İslami dönemde de aynı önem ve anlamla betimlenmeye devam etmiştir.

"Deve Tasvirli Köktürk Sikkeleri", başlıklı gurubun sikkelerinden Taşkent (Çaç) Bölgesi'nde 7 ve Buhara Bölgesi'nde 2 adet olmak üzere toplam 9 örnek bulunmaktadır. Bu sikkelerin ön yüzlerinde yalnızca sola yönelmiş çift hörgüçlü deve figürleri resmedilmiştir. Buhara Bölgesi örneğinde ise deve figürü sağa yönelmiş bir haldedir. Sikkelerde deve dışında bir figür ya da herhangi bir motif görülmemektedir. İslam öncesi Türklerde türeyiş destanlarına da konu olan bir hayvan ata inancı söz konusudur. Deve figürü bu anlamıyla Altay Türklerinden Tölöslerin, Mundusların ve Karahanlı hükümdar ailesinin kökeni konusu dâhilinde karşımıza çıkar (Acaloğlu, 2018: 22; Alptekin, 2021: 238; Doğan, 2001: 615; Roux, 2011: 52, 59, 64-65). Şamanların ayin esnasında mistik yolculuklarında bir binit olarak deveyi kullandıkları, davulları üzerinde deve resimleri bulduklarını ve ölen şamanın mezarı üzerine deve figürlerinin yerleştirilmesi ise Türklerin bazı hayvan veya nesnelere ongun olarak kabul etmelerinin sonucudur. Eski Türklerde deve tanrı biniti olarak da karşımıza çıkar. Deve özellikle kırmızı renkli olarak savaş tanrısı Kızagan Tengri'nin biniti kabul edilmiştir. Ayrıca uçar haldeyken üzerinde yağmur, sel, şimşek ve yıldırım gibi doğa olaylarının kaynağı olarak görülen deve, gençlerin biniti ve Samanyolu Destanında yıldızların ortaya çıkışının menbaı olarak da Türk mitolojinde yerini almıştır (Alptekin, 2021: 239-240; Buluç, 2001: 310-335; Çoruhlu, 1995: 95; Çoruhlu, 2014: 217; Kılıç, 2018: 177; Ögel, 1995: 287). Deve, totemizmin etkisiyle alplik sembolü olarak da kabul görmüştür. Bir alpin üstün özellikleriyle diğer hayvanlardan ayrılan aslan, boğa ve deve gibi bir hayvanı mağlup etmesi ya da öldürmesi, onun yiğitliğinin bir nişanı olarak görülmüştür (Adamova, 2004: 10; Alptekin, 2021: 240-241; Çoruhlu, 2002, 146; Gönüllü, 1991: 20; Ögel, 1995: 287; Özkartal, 2012: 70). Eski Türklerde devenin göksel hayvanlar arasında olduğuna ve güç/hâkimiyet sembolü olarak görüldüğü de bilinmektedir. Öyle ki birçok mitik anlatıda güç sembolü olarak devenin yer alması, erkek deve anlamındaki buğra isminin kullanılmasıyla, deve yetiştiriciliğinin ayrıcalıklı bir statü sayılması ve deve sayısının devletin gücüyle orantılı görülmesi bu durumun bir tezahürüdür (Alptekin, 2021: 241; Ögel, 1995: 538-540; Ögel, 2000: 35; Özkan, 2013: 5; Roux, 2005: 86; Yarkin, 1965: 100; Yasin, 2013: 317). Deve, özellikle Altay Türklerinde Erlik'in yarattığı yayvanlar arasında sayılmış ve ona karşı saygı ve korku arası bir bakış açısı hâkim olmuş ve bunun yansıması olarak birçok destanda kendisine yer bulmuştur. İslam öncesi ve sonrası özellikle de rüyada deve görülmesi ölüm ile ilişkilendirilerek yorumlanmıştır (Alptekin, 2018: 132; Alptekin, 2021: 241; İnan, 1986: 18-19; Türker, 2011: 242). Deve figürünün Karahanlılar ile birlikte unvan ongunu kabul edilmesi, onun hükümdarlıkla ilişkilendirilerek yeni bir mana kazanmasına da yol açmıştır (Acaloğlu, 2018: 21; Alptekin, 2021: 238-239; Atalay, 1985: 420;

Baldick, 2010: 154; Çoruhlu, 1999; Potapov, 2012: 130; Roux, 2011: 59-64; Yılar, 2020: 44). Yukarıdaki anlatılardan da anlaşılacağı üzere deve figürü Türk mitolojisinde hayvan ata, ongun, tanrıların binitisi, alplık, güç/hâkimiyet ve ölüm gibi anlamlarla kullanılmıştır (Alptekin, 2021: 238-241). Köktürk sikkeleri üzerindeki deve figürlerini ise bunlardan alplık, güç ve hâkimiyet sembolü olarak yorumlamak çok daha yakın bir ihtimaldir. Zira sikkelerin darp edildiği dönemdeki kağanın alplığının sembolik anlatımlarla sikkeler ile de vurgulandığını söylemek mümkündür.

"Pars Tasvirli Köktürk Sikkeleri", Hayvan figürlü Köktürk sikkelerinin üçüncü grubunu meydana getirmektedir. Bu tür sikkelerden Taşkent (Çaç) Bölgesi'nde 19, Otrar 10 ve Buhara Bölgesi'nde 2 adet olmak üzere toplam 31 örnek vardır. Taşkent örnekleri, sola yönelmiş Kat. No. 192-196 arasındaki sikkeler dışında sağa yönelmiş ve hareketli pars tasvirleri görülür. Taşkent'e göre daha belirgin görülen Otrar'daki pars betimlemeleri, bir zemin üzerine işlenmiştir ve sikkelerin ön yüzü nokta bezemelerle sınırlandırılmıştır. Zeminin kullanılmadığı Buhara sikkeleri ise Otrar'ın bir tekrarı mahiyetindedir. Yüksek dağlık bölgelerde yaşayan ve ulaşılmasının oldukça güç olması sebebiyle gizemli bir hayvan olan pars, Türk Sanatında daha çok tek başına tasvir edilmiştir. Avcılıktaki mahareti ise hayvan mücadele sahnelerinde kendisini göstermektedir. Kedigillerden olan pars; sahip olduğu gizemli, çevik, güçlü, avcı, asil ve saygın (Arslan, 2007: 11; Davletov, 2007; Koca, 2012: 153; Roux, 2000: 130) sıfatlarıyla İslam öncesi Türk Sanatında çok geniş yelpazede kullanılmış bir figürdür. Köktürklerin türeyiş destanındaki kurt ile de ilişkilendirilen pars, Kırgızlarda totem olarak da kabul görmüştür. Pars aynı zamanda 12 Hayvanlı Türk Takvimindeki hayvanlardan da birisidir (Çoruhlu, 2017: 243; Gültepe, 2015: 577; Koca, 2012: 153; Roux, 2000: 84). Parsın bununla birlikte dört ana yön ile dört büyük yıldız grubundan birini simgelemesi (Çoruhlu, 2017: 207; Esin, 2001: 26) onun kozmolojik anlamlarla da yorumlanabileceğini göstermektedir. Köktürk sikkelerindeki pars tasvirlerinin ise daha çok sikkelerin darp edildiği dönemin yöneticisine gönderme yaptığı anlaşılmaktadır. Pars, İslami Dönemde de Türk Sanatında kullanılan bir figürdür. Çoğunlukla aslan figürüyle paralel bir yorumla karşılanan pars, özellikle mimari bezemede karşımıza çıkmaktadır. Pars, Erzurum Yakutiye Medresesi'nde hayat ağacıyla birlikte betimlendiği gibi Ani Surları'ndaki gibi tek başına da resmedilmiştir. Pars ya da arslanın seçildiği benzer kompozisyonlar, özellikle Osmanlı öncesi Anadolu Türk İslam Sanatının mimari, kumaş ve seramik gibi birçok alanında karşımıza çıkabilmektedir. Makale türündeki bir yazıda yazım kurallarının doğru olduğu bir zaruret olarak bu benzer örneklerin her birine değinmek mümkün değildir⁸. Bu kompozisyonlardaki pars, bazı kaynaklarda aslan olarak da tanıtılmıştır. Parsın mimari ve sikkeler dışında Hakas Cumhuriyeti, Tataristan devlet armaları ve Almata şehrinin arması gibi bayrak, flama ya da armalarda da kullanım alanları söz konusudur. Parsın gücü, asaleti ve saygınlığı kağan ile özdeşleştirilmiş olmalıdır.

Bütün bu değerlendirmeler ışığında açıkça görülmektedir ki Türk Sanatında ikonografi en önemli anlatım biçimlerinden biri olmayı tarih boyunca devam ettirmiştir. Köktürk sikkelerinde görülen figür ve motifler, İslami Dönem de dâhil olmak üzere sonraki dönemlerde de görülebilmektedirler. Coğrafya ayırt etmeksizin Müslüman Türklerin hemen bütün sanat eserlerinde aynı uygulamalarla karşılaşmak mümkündür. Birçok sanat eserinde halen varlığını devam ettiren bu anlatım dilinin başlangıçta sanatçının bilinçli bir tercihi ve uygulaması olduğu hakikattir. Ancak, figür ve motiflerin günümüze daha yakın dönemlerden itibaren öncüllerin tekrarı halinde işlenmiş olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuç

Öz bölümünde belirtildiği üzere Köktürk sikkeleri bu çalışmada Nüvizmatik metodolojisine sadık kalınarak ve Gaybullah Babayar'ın verdiği teknik bilgiler kullanılarak daha çok seçme örneklerle ikonografik olarak değerlendirilmiş ve Türk kültür ve sanatında nasıl karşılık bulduğu tartışılmıştır.

Sanatta sembolizmin çok net ifadelerle izahının mümkün olmayacağı bir hakikat olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir figürün ya da motifin dönemine ve coğrafyasına göre benzer veya çok farklı anlamlarla kullanılabildiği görülmektedir. Sembolik anlatının ortaya çıktığı dönemdeki sanatçıya ulaşmanın olanaksızlığı ve yazılı ya da sözlü bir aktarımın söz konusu olmaması araştırmacıları anlamlandırma noktasında kesinlik ifade eden tanımlamalardan uzak tutmaktadır. Bu noktada karşılaşılan bir diğer sorun da anlatıların zaman içerisinde bilinçli tercihler olmaktan çıkarak öncüllerin tekrarı haline dönüşmeleridir. Bütün bilinmezlikleri ve çözülme bekleyen hususlarına rağmen sembolik anlatım sanatın en önemli uygulamalarından birisi olarak görülür. İslam öncesinde Türkistan Orta Çağının en önemli devlet ve kültürü olan Köktürklerin darp ettikleri sikkeler tam da bu noktada dikkat çekmektedir. Köktürk Dönemi sikkelerinde görülen figür ve motifler ile verilmiş istenen anlatıların İslami Dönemde de süregelen kültür devamlılığının ortaya konulmasında ayrıca altı çizilmesi gereken bir konudur.

İnsan ve hayvan figürlü Köktürk sikkelerinde kağan, hatun, süvari gibi insan betimlemelerinin yanında at, deve ve pars gibi hayvan figürleriyle de karşılaşmışır. Duruş formları, kıyafetleri, başlıkları, saç ve sakal biçimleri, âsa ya da kılıç gibi tuttıkları nesnelere insan figürlerinin statülerine gönderme yapan unsurlardır. Betimlemelerdeki tercih edilen kompozisyon ile figürlerin kağan veya yönetici sınıfına ait olduklarının altı çizildiği gibi aynı zamanda hem haiz oldukları statünün gereği olan alplık, kutsal seçilmişlik gibi kişisel özelliklerinin de vurgulandığı görülmektedir. Sikkelerin ön yüz kompozisyonlarında karşımıza çıkan bu anlatım şekli güneş, hilal, yıldız, svastika, haç, ok, yay ve takı gibi motiflerle de ayrıca desteklenmiştir. Ok-yay, mızrak, börk, miğfer ve süvari betimlemeleri Türklerin asker yönüne; eşleri ile birlikte cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin eşit üslup özellikleri ile betimlenmeleri Köktürk halkının sosyal ve siyasi yönüne; Umay Ana ile özdeşleştirilen hatunların O'nun karakteristik özellikleri ile betimlenmesi ise toplumun mitoloji ve inanç değerlerine işaret etmektedir. At, deve ve pars gibi hayvan figürlerinin sikkelerde kendilerine yer bulması da benzer bir sembolik anlatımla değerlendirilebilir. Hayvan figürleri, Türk inanç sisteminde ve mitolojisinde karşılık bulduğu anlamlarıyla ele alınmıştır. Çoğunlukla tek başlarına tasvir edilen hayvan

8 Geniş bilgi için bakınız: Akalın, Ş. 1989; Alsan, 2005; Diler, 2016; Erdem, 1990: 72-80; Esin, 1970: 161-182; Gündoğdu, 1979; Gündoğdu, 1995: 19-32; İnal, G. 1971: 153-184; Köşklü, 2005: 123-138; Köşklü, 2006: 337-345; Köşklü, 2016: 111-136; Mülayim, 1984: 530; Önal- Köşklü, 2020: 707-743; Önder, 1976: 12-16; Öney, 1970: 98-99; Öney, 1970: 190-191; Öney, 1971: 31-41; Öney, 1972: 139-172; Öney-Öney, 1992; Özkan, 2000: 31-48; Özkan, 2002: 72-83; Özkan, 2016; Yurttaş-Özkan-Köşklü vd., 2008.

figürleriyle bir anlatım söz konusuysen bazı örneklerde insan figürüyle verilmek istenen anlamlandırmada destekleyici bir unsur olarak da kullanılmışlardır.

Köktürk Dönemi sikkelerindeki anlatım biçimlerinin İslam Sanatının en önemli şubelerinden biri olan Türk İslam Sanatında da varlıklarını devam ettirmesi Türk kültürünün çağlar boyunca sürekliliğini göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir. İslami Dönemde sembolizm çerçevesinde özellikle motif tercihinin ön plana çıkması, İslam'ın figüre karşı tutumuyla açıklanabilir. Figürün ötelendiği bu anlayışla çok zengin bir imge dünyası gelişmiş ve değerlendirme bölümünde örnekleriyle açıklanmaya çalışıldığı üzere çok farklı sanat alanlarında kendine yer bulabilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – M.L.K., M.H.Ö.; Tasarım – M.L.K., M.H.Ö.; Denetleme – M.L.K., M.H.Ö.; Kaynaklar – M.L.K., M.H.Ö.; Malzemeler – M.L.K., M.H.Ö.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – M.L.K., M.H.Ö.; Analiz ve/veya Yorum – M.L.K., M.H.Ö.; Literatür Taraması – M.L.K., M.H.Ö.; Yazıyı Yazan – M.L.K., M.H.Ö.; Eleştirel İnceleme – M.L.K., M.H.Ö.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – M.L.K., M.H.Ö.; Design – M.L.K., M.H.Ö.; Supervision – M.L.K., M.H.Ö.; Resources – M.L.K., M.H.Ö.; Materials – M.L.K., M.H.Ö.; Data Collection and/or Processing – M.L.K., M.H.Ö.; Analysis and/or Interpretation – M.L.K., M.H.Ö.; Literature Search – M.L.K., M.H.Ö.; Writing Manuscript – M.L.K., M.H.Ö.; Critical Review – M.L.K., M.H.Ö.

Declaration of Interests: The authors declare that they have no competing interest.

Funding: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Acaloğlu, A. (2018). Türk Devçiliğinin Kökenleri ve Kültürel Boyutları I: Arkaik Sanat ve Mitoloji. *Uluslararası Selçuk-Efes Devçilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu Bildiriler Kitapçığı*, C.I Sosyal Bilimler. (Ed: Ertürk, E. & Gökdemir, Ö.), I. Uluslararası Selçuk-Efes Devçilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu 17-19 Kasım 2016 Selçuk, İzmir.
- Acar, H. (2019). Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın. *İnsan & İnsan*, (21), 395–411.
- Adamova, A. T. (2004). The Iconography of a Camel Fight. *Muğarnas*, 21, 1–14
- Akalın, Ş. (1989). Karatay Han'ın Çeşme Eyvanını Kuşatan Hayvan Figürleri ile İlgili Bazı Yorumlar. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, II (5), 54–61.
- Alp, Ö. (2009). *Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş*. Eflatun.
- Alptekin, M. (2018). *Türk Folklorunda Deve*. Kömen Yayınları
- Alptekin, M. (2021). Türk Mitolojisinde Hayvan Sembolizmi Çerçevesinde "Deve". *Bilecik Şeyh Edebali Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 236-244.
- Alsan, Ş. (2005). *Türk Mimari Süsleme Sanatlarında Mitolojik Kaynaklı Hayvan Figürleri (Orta Asya'dan Selçuklu'ya)*. [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü].
- Arat, R. R. (1991). Eski Türk Şiiri. *Türk Tarih Kurumu*
- Arslan, M. (2007). *Anadolu'da Dış Yan Yüzleri Tezyin Edilmiş Tek Taçkapı Örneği: Yakutiye Medresesi Taçkapısı*. Serhat Kültür Dergisi.
- Arvas, A. (2019). Türk Destanlarında "Ant içme" Ritüeli Üzerine Bazı Tespitler. *Folklor/Edebiyat*, 25(100), 997-1009.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Avşar, L. (2012). Türk takılarında Umay inancının izleri ve Avrasya kökleri. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 1(1), 1-24.
- Babayar, G. (2007). *Köktürk Kağanlığı Sikkeleri Kataloğu*. Tika.
- Baldick, J. (2010). *Hayvan ve Şaman & Orta Asya'nın Antik Dinleri*. (Çev: Şahin, N.). Hil Yayınevi
- Bali, F. (2019). *Türk Göçebe Sanatında İkonografi*. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Belli, O. (2003). Kırgızistan'da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller. *Arkeoloji ve Sanat*.
- Berkli, Y. (2007). At Sembolizminin Türk Defin Geleneğindeki İzleri. *Ekev Akademi Dergisi*, 30, 65-74
- Berkmen, H. (2015). Türk Kültüründe Ant Geleneği. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 85, 1-4.
- Beydili, C. (2003). Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük. (Çev: E. Ercan). *Yurt-Kitap*.
- Buluç: (2001). Şamanizm. *İslam Ansiklopedisi C. XI*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çandarlıoğlu, G. (2003). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Çerezci, O. Ö. J. (2017). Göktürk Devri Küpeleri (VI-IX. yüzyıllar). *Sanat Tarihi Yıllığı*, (26), 43-67.
- Çoruhlu, Y. (1995). *Türk Sanatında Görülen Deve Figürlerinin Sembolizmi*. Türk Kültürü Araştırmaları (Prof. Dr. Osman Aslanapa'ya Armağan). (XXXI), 95-104.
- Çoruhlu, Y. (1999). *Türk Mitolojisinin ABC'si*. Kabalıcı Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2000). Göktürk Sanatında Dini Nitelikli Heykeller ve Tasvirler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 48, 95-146.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. Kabalıcı Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2014). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*. Kömen Yayınları
- Çoruhlu, Y. (2017). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. Kabalıcı Yayınları
- Daş, E. (2018). Mezar Taşlarında Svastika ve Çarkifelek Sembollerinin Kökeni ve Anlamı. 1. *Uluslararası Türk İslam Mezar Taşları Kongresi*. Kuşadası, Aydın, 19-21 Ekim 2018, M. Duranlı., R. K. Haykiran. & G. K. Demir (Eds.). 199-206.

- Davletov, T. B. (2007). Türk Kültüründe Pars. *Türk Dünyası Kültür ve Sanat Dergisi*, 23, 30-33.
- Diler, A. (2016). *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisinde Görülen Kozmik Anlamli Figür ve Motifler*. [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Diyarbakirli, N. (1972). *Hun Sanatı*. Millî Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları.
- Doğan, L. (2001). Türk Kültüründe Hayvanlar ve Hayvan İsimleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (12), 615-659.
- Durmuş, E. (2020). Eski Türklerde Askeri Yapı. *Asya Araştırmaları Dergisi*, 1, 87-101.
- Durukan, A. (2012). Orta Çağın Sönmeyen Yıldızı Divriği Ulu Camisi ve Darüşşifası. *Hayat Ağacı Dergisi*, (19), 19-40.
- Erdem: (1990). Çift Başlı Kartal ve Anka Üzerine. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(8), 72-80.
- Ergüder, A. A. (2009). *Kars Yöresi Düz Dokumaları*. [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Ersoy, N. (2000). *Semboller ve yorumları*. Zafer Matbaası, 1.
- Esin, E. (1970). Bağdaş ve Çökmek: Türk Töresinde İki Oturuş Şeklinin Kadim İkonografisi. *Sanat Tarihi Yıllığı III*, 231-242.
- Esin, E. (1970). Selçuklu Sanatı Evren Tasvirinin Türk İkonografisinde Menşeleri. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (I), 161-182.
- Esin, E. (1971). Gök-Türklerin Ecdadından Tsü-Kiü Meng-Sün (M.367-433) Devrinde Sanat. *Türk Kültürü*, (100), 314-334.
- Esin, E. (1978). *İslamiyet'ten önce Türk Kültür Tarihi ve İslam'a giriş* (1. baskı). Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisi Giriş*. Kabcacı Yayınları.
- Esin, E. (2003). *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*. Kabcacı Yayıncılık.
- Esin, E. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlıya: Türk sanatında ikonografik motifler*. Kabcacı Yayınevi.
- Gömeç, S. (1990). Umay Meselesi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 5(1), 277-282.
- Gömeç, S. (1997). *Kök Türk Tarihi*. Türksöy Yayınları.
- Gömeç, S. (2003). Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22(33), 79-104.
- Gönüllü, A. R. (1991). Alanya Halk Kültüründe Deve Motifi. *Türk Folkloru*, 93, 20-23
- Grönbech, K. (1992). *Kuman Lehçesi Sözlüğü*. (Çev: K. Aytaç). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gültepe, N. (2015). *Türk Mitolojisi*. Resse Yayınları.
- Gümüştekin, N. (2011). Anadolu ve Diğer Kültürlerde İşaret ve Simgelerde Anlam. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(26), 103, 117.
- Gündoğdu, H. (1979). *Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plastik*. [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Gündoğdu, H. (1995). *İslami Devir Erzurum Yapılarındaki Figürlü Kabartmalar Üzerine*. Konya 25-26 Nisan 1994, 19-32.
- Gündüz, A. (2012). Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda e Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (5), 129-148.
- İbekeyeva, (2015). *Göktürk Devri Kazakistan Kaya Resimleri*. [Doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- İnal, G. (1971). Susuz Han'daki Ejderli Kabartmanın Asya Kültür Çevresindeki Yeri. *Sanat Tarihi Yıllığı*, IV, 153-184
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. Milli Eğitim.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları
- İndirkaş, Z. (2012). Türk Oturma Kültüründe "Bağdaş Geleneği Üzerine İkonografik Belirlemeler", 38. *ICANAS*, IV C. 10-15 Eylül 2007, Ankara, 1665-1677.
- Kafesoğlu, İ. (1977). *Türk Millî Kültürü*. Ötüken Neşriyat.
- Kafesoğlu, İ. (2019). *Türk Millî Kültürü*. Ötüken.
- Kamalova, Z. (2020). *Devlet İçinde Devlet Şehir-Taşkent ve XIX. Yüzyıl Türkistan Coğrafyasında Gerçekleşen Olaylardaki Önemi*. Mamer.
- Kılıç, M. (2018). Klasik Türk Şiirinde Şütür-i Çarh ile Avesta'ya Yolculuk. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi-Tebdiz Özel Sayısı*, 2(4), 172-186.
- Koca: K. (2012). *Türk Kültüründe Sembollerin Dili*. [Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Koçu, R. E. (1967). *Türk Giyim Kuşamı ve Süsleme Sözlüğü*. Sümerbank Kültür Yayınları.
- Köşklü, Z. (2005). Eski Erzurum Evlerinde Taş Süsleme. *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(34), 123-138.
- Köşklü, Z. (2006). Eski Erzurum Evlerinde Kapı Tokmakları. *IX. Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları Ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyum Bildirileri*. Erzurum. 21-23 Nisan 2005, s337-345.
- Köşklü, Z. (2016). Geleneksel Erzurum Evlerinde Kurunlu Çeşmeler. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (36), 111-136.
- Mülayim: (1984). Anadolu'da Hayvan Üslubunun Bir Örneği. *Folklor ve Etnografya Araştırmaları*, 334-336
- Ögel, B. (1957). Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar. *Bellekten*, C. 21, 81-137.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş C.I*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi. C.1.
- Ögel: (1962). Selçuk Sanatında Çift Gövdeli Aslan Figürü. *Bellekten*, XXVI/103, 530.
- Önal, R. Ç. & Köşklü, Z. (2020). Trabzon'da Geç Dönem Osmanlı Camilerinde Ahşap Mihraplar. *Sanat Tarihi Dergisi*, 29(2), 707-743.
- Önder, M. (1976). Yeni Bulunan Selçuklu Devri Ejder Figürleri. *Kültür ve Sanat*, II (4), 12-16
- Öney, G. (1970). Anadolu Selçuklu Mimarisinde Boğa Kabartmaları. *Bellekten*, XXXIV (133), 83-100.
- Öney, G. (1970). Anadolu Selçukluları'nda Heykel, Figürlü Kabartma ve Kaynakları Hakkında Notlar. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, 190-191
- Öney, G. (1971). Anadolu Selçuklu Mimarisinde Arslan Figürü. *Anadolu (Anatolia)*, XII, 1, 31-41
- Öney, G. (1972). *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal*. Malazgirt Armağanı içinde (S139-172). TTK Yayınları.
- Öney, G. (1992). *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özkan, H. (2000). Erzinan ve Çevresinde Orta Asya Türk Geleneğini Sürdüren Bezemeli Mezar Taşları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (15), 31-48
- Özkan, H. (2002). *Saltuklular*. Türkler Ansiklopedisi, C. VIII, Milli Eğitim.
- Özkan, H. (2016). *Saltuklu Mimarisi*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Özkan, İ. (2013). *Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı*. (Ed: B. Gül, F. Ağca, & F. Gökçe), Bengü Bitig- Dursun Yıldırım Armağanı içinde (s1-22). Türkbilgi.
- Özkartal, M. (2012). *Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı'ndan Örnekler)* (58-71), 94, Milli Folklor.
- Potapov, L. P. (2012). *Altay Şamanizmi*. (Çev: Ergun, M.). Kömen Yayınları.
- Radloff, W. (1994). *Sibirya'dan II* (Çev. Temir, A.). Meb Yayınları.
- Reyhanoğlu, G. & Özcan, A. (2021) İnançtan Anlatıya: Hatay Halk Kültüründe Defne. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 4(6), 62-87.
- Roux, J. P. (2000). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. (Çev. Aykut Kazancıgil-Leyla Arslan). Kabcacı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. (Çev: Kazancıgil, A. & Arslan, L.). Kabcacı Yayınları.

- Roux, J. P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. (Çev: Sağlam, M.Y.). Bilgesu.
- Roux, J. P. (2015). *Eski Türk Mitolojisi*. Bilge Su Yayıncılık.
- Sümer, F. (1954). Eski Türk Kadınları. *Türk Yurdu*, III (236), 191-194.
- Şahbaz, M. (2020). İslâmiyet Öncesi Türklerde Saç Kültürü. *Tarih Okulu Dergisi*, (XVLI), 1490-1507.
- Tansü, Y. E. & Öztürk, N. (2021). *Bilge Tonyukuk'un Gök-Türk Devleti'ne Katkısı*. İksad Yayınevi.
- Taşşığıl, A. (2004). *Göktürkler 1*. Türk Tarih Kurumu.
- Taşşığıl, A. (2011). Göktürk Dönemi Türk Moğol Boy İlişkileri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 59(1), 542-745.
- Taşşığıl, A. (2021). *Bilge Türk Tonyukuk*. Yeditepe Yayınları.
- Tellioglu, İ. (2016). İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (55), 209-224.
- Turan, O. (2019). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*. Ötüken.
- Türker, F. (2011). *Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Uslu, B. (2014). *Türk Mitolojisi*. Kamer.
- Yarkın, İ. (1965). *Keçi-Deve-Domuz Yetiştirilmesi*. Ankara Üniversitesi Basımevi
- Yasin, Y. (2013). Kitan Devletinde Uygurlar ve Uygur Kültürü. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 34, 315-327.
- Yılar, M. B. (2020). Türk Kültürü ve Türk Uygarlığı Menşei ve Gelişmesi. *Türk Kültür Coğrafyası* (Ed: Bilgili, A. S.). Pegem Akademi.
- Yılmaz, A. (2019). Bilge Kağan'a Atfedilen Taç ve (Doğu) Gök Türklerin Budizm'e Yaklaşımı. *Art-Sanat*, 11, 393-414.
- Yurttaş, H. & Özkan, H. & Köşklü, Z. (2008). *Yolların, Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Structured Abstract

The Kokturk State, which defeated the Juan-juan State under the command of Bumin Khan in 552 and used the name "Turk" as the official state name for the first time, appeared on the stage of history in the 6th century. The Kokturks suffered a serious defeat in 742 with the rebellion of the Basmil and Uighurs and were finally overthrown by the Uighurs in 745. Tashkent, one of the important cities of Turkestan and today a part of Uzbekistan, has been known by different names throughout history. Tashkent, which is a city name today, also appears as the name of a region in history. The Tashkent (Chach) Region covers the area within the borders of present-day Uzbekistan and Kazakhstan, extending from the middle of the Syr Darya (Seyhun) River to South Kazakhstan. The Tashkent (Chach) region differs from other regions in terms of both the number and variety of coins, as it was the center of the Kokturk State. Kokturk coins were classified and cataloged by Babayar based on their forms, decoration, and inscriptions. Examples of Kokturk coins were found in Tashkent (Chach), Otrar, Ferghana, Samarkand, Punjikent (Panch), Nahshab (Nesheb) and Bukhara, Tocharistan, Chaganian, Termiz, Kobadian, Vahsh, Kabul, Seistan (Arahosia), and Zabulistan regions. These coins, which attract attention with their decorations, help us to get an idea about the mythology, beliefs, customs and traditions, and daily lives of their periods. The Kokturk coins found during the archaeological excavations in the Tashkent region provide important information about the region. On the reverse side of these coins with the Sogdian title of Tegin, the phrase "this coin belongs to the Chach ruler Tegin" can be seen. In Chinese sources, this phrase is read as "Tegin, the ruler of Chach state." It is understood from this that Tashkent (Chach) region was ruled by Tegin families of Kokturk origin from 605 to 746. The presence of the title Tudun on some of the coins and the information from the sources suggest that not only Tegin families but also other Kokturk families were ruling in the region. The presence of many coins of different typologies in the Tashkent Region indicates that there were small governorates under Tegin and Tudun families in the region at that time. Based on this information, it appears that Tashkent Region was not only a place where the coins of the central government were minted but also a center where other Kokturk families minted their own coins. While decorative elements are seen on the obverse of the Kokturk coins of the Tashkent (Chach) Region, stamps or inscriptions are mostly engraved on the reverse. In line with the scope and purpose of this study, Kokturk coins have been re-classified under two main headings "Kokturk Coins with Human Figures" and "Kokturk Coins with Animal Figures," taking into account those with figural decoration in the Tashkent (Chach) Region. Kokturk Coins with Human Figures are analyzed under the subheadings of "Kokturk Coins with Khagan Depiction," "Kokturk Coins with Khagan-Khatun Depiction," and "Kokturk Coins with Cavalry Depiction," while Kokturk Coins with Animal Figures are analyzed under the subheadings of "Kokturk Coins with Horse Depiction," "Kokturk Coins with Camel Depiction," and "Kokturk Coins with Pars Depiction." On Kokturk coins with human and animal figures, in addition to human depictions such as Khagan, Khatun, cavalry, animal figures such as horse, camel, and pars are also encountered. Their posture, clothing, headdresses, hair and beard styles, and the objects they hold, such as staffs or swords, are elements that refer to the status of human figures. The preferred composition of the depictions not only underlines that the figures belong to the Khagan or ruling class but also emphasizes their personal qualities, such as being an allegoric, holy chosen one, which is a requirement of their status. This style of expression, which we encounter in the obverse compositions of the coins, is also supported by motifs such as sun, crescent, star, svastika, cross, arrow, bow, and jewelry. The depictions of arrows and bows, spears, caps, helmets, and cavalymen point to the military aspect of the Turks; the depiction of their wives with equal stylistic features without gender discrimination points to the social and political aspect of the Kokturk people; and the depiction of the women identified with Mother Umay with her characteristic features points to the mythology and belief values of the society. The presence of animal figures such as horses, camels, and pars on coins can also be evaluated with a similar symbolic expression. Animal figures have been handled with the meanings they correspond to in the Turkish belief system and mythology. While there is an expression with animal figures depicted mostly alone, in some examples, they were also used as a supporting element in the meaning intended to be given with the human figure. In this study, Kokturk coins have been evaluated ichnographically with mostly selected examples by adhering to the numismatic methodology and using the technical information provided by Gaybullah BABAYAR, and how they have been reflected in Turkish culture and art has been discussed. In particular, it is understood that the iconographic expressions, which have been passed down from generation to generation for centuries, have continued uninterruptedly in every condition and situation, although they have undergone minor stylistic changes. It is also noteworthy that this continuity is found in a wide range from handicrafts to monumental architecture in the Anatolian lands we live on. It is a fact that symbolism in art cannot be explained with very clear expressions. It is seen that a figure or motif can be used with similar or very different meanings depending on the period and geography. The impossibility of reaching the artist in the period when the symbolic narrative emerged and the lack of a written or oral transmission keep researchers away from definitions that express certainty at the point of interpretation. Another problem encountered at this point is that the narratives become repetitions of premises rather than conscious choices over time. Despite all its obscurities and issues waiting to be solved, symbolic expression is seen as one of the most important practices of art. The coins minted by the Kokturks, the most important state and culture of the Turkestan Middle Ages before Islam, draw attention at this point.